

dnk DE NIEUWE KRONIEK

vijftiende jaargang, nummer 3, december 2024

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

EEN MAURIKSE ONTMOETING EIND 1944

Een ontmoeting in de meest wezenlijke zin van het woord. Elkaar 'zien'. Hoop en vriendschap tegenover de waanzin van de oorlog.

EEN KONINKLIJK BEZOEK IN 1924

Tijdens haar vijftigjarige regering kwam koningin Wilhelmina viermaal in Tiel.

GRENSPALEN ROND EN TUSSEN GRAVEN

Niet alleen aan gemeentegrenzen staan grenspalen, ook op tal van oudere begraafplaatsen kom je palen tegen en wel om de ruimte van een graf 'af te palen'.

TIELS VERLEDEN IN VOGELVLUCHT; DE MIDDELEEUWSE STAD

Dat Tiel (Tyl) zijn oorsprong vindt in de middeleeuwen is onder meer te zien aan de straatnamen in het oude centrum, de bouwwerken en andere overblijfselen uit die tijd. Tijd voor een overzicht dat het alledaagse Tiel een gezicht vanuit het verleden geeft.

Voorwoord	3
Een Maurikse ontmoeting eind 1944	4
Een koninklijk bezoek in 1924	13
Grenspalen rond en tussen graven	17
Tiels verleden in vogelvlucht; de middeleeuwse stad	22
Suikerbusje = Suikerbeestje	28
Tien keer de Havendijk	30
Op de hoek	36
Een archiefstuk uitgelicht:	39
een verstopte waterschapsbron	
Een handvol geschiedenis	40
Boekbesprekingen	42
Kolommetje	43
Regionaal Archief Rivierenland	44
Flipje en Streekmuseum	46
Verenigingsinformatie	47

Omslagfoto:

De steenfabriek in Zennewijnen, met een huis dat in de jaren zeventig is afgebroken. Druk naar een aquarel, vervaardigd B.M. Collectie RAR 650/70

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Eén van mijn favoriete vormen van geschiedenis is de zgn. ‘oral history’, ofwel ‘sprekende geschiedenis’. Het gaat dan om verhalen of getuigenissen van mensen over historische gebeurtenissen. Vaak verteld door mensen die in de geschiedschrijving weinig aan bod komen. Er zijn daarbij ook verhalen die in families worden doorverteld. Bij het doorvertellen worden ze meestal met de tijd sterker.

Een belangrijke gebeurtenis in een regio en/of familie is natuurlijk sowieso een Koninklijk bezoek. Zo heeft bijv. koningin Wilhelmina diverse keren Tiel bezocht. Haar laatste bezoek aan onze stad, kort voor haar troonafstand in hetzelfde jaar, was op 7 juni 1948. Volgens een verhaal in onze familie bezocht de Koningin ook het zgn. Betondorp aan de Nachtegaallaan, waar in die periode van woningnood en wederopbouw noodwoningen waren neergezet. Bij oudtante Mien werd de piepkleine noodwoning bezocht. Toen de Koningin naar binnen wilde stappen, deelde oudtante Mien daarover in de familie het volgende verhaal. Zij vertelde dat ze de Koningin nog waarschuwde door te zeggen: “Majesteit, denk om uw hoofd”. Vervolgens vulde ze haar verhaal direct in het plat Tiels aan met de woorden: “en toen stutte me da miens toch de’r harses”. De Koningin heeft dat dialect overigens toen niet gehoord, maar ze zou het waarschijnlijk ook niet hebben begrepen.

Zelf mocht ik als wethouder/1ste locoburgemeester in het jaar 2000 aanwezig zijn bij het bezoek van Koningin Beatrix aan Tiel bij het jubileum van veertig jaar Fruitcorso. In het programma was opgenomen dat tijdens de optocht Janus de Jong (ook wel Janus de ‘smid’), de voorzitter en één van de oprichters van Corsoclub Zoelen, naast de Koningin mocht plaatsnemen. Janus de Jong gaf als corsoman in ‘hart en nieren’ een enthousiaste toelichting aan de Koningin. De Zoelense smid, een beminnelijk mens, kwam blijkbaar tijdens het gesprek enkele keren te dicht bij de Koningin. Want we zagen dat een of andere hofdame daarachter op die momenten haar hand positioneerde tussen beiden, zodat Janus de Jong iets moest terugwijken. Steeds dat handje gaf een extra dimensie aan hun gesprek.

Het zijn verhalen die in het geheugen gegrift blijven en ze bewijzen dat geschiedenis gewoon ook leuk kan zijn!

Mr. drs. Willem Gradisen,
Voorzitter

EEN MAURIKSE ONTMOETING EIND 1944¹

*Een ontmoeting in de meest wezenlijke zin van het woord.
Elkaar 'zien'. Hoop en vriendschap tegenover de waanzin
van de oorlog.*

Op zoek naar oorspronkelijke bouwtekeningen van het kerkgebouw O.L.V. Tenhemelopneming in Maurik, stuitte een bestuurslid van de parochie in 2004 op een wat grauw uitziend schrift, op de voorkant geschreven: “Walther Happich, Tagebuch und Briefe 1939-1945”. Ongeveer honderd uitgetikte A-4tjes. Het bleek een terugblik op de waanzin van 1944, alsmede kopieën van de brieven die Walther vanaf 1939 schreef aan zijn vrienden, familie maar vooral aan zijn moeder. Vader Happich heeft dit schrift na de oorlog naar pastoor A.J.M. van Welsem, van Maurik, gestuurd als dank voor de goede zorgen betracht aan zijn in 1945 overleden zoon Walther.²

 Walther achter een orgel, geschilderd door zijn zus Margarethe (Privébezit)

☙ (L) A.J.M. van Welsem,
pastoor in Maurik van
1927 – 1953 (Archief O.L.V.
Tenhemelopneming Maurik)

☙ (R) Walther Happich (Privébezit)

TOEVAL?

Ein Zufall führte uns in das Haus des Pastors Anton van Welsem in Maurik. In ihm fanden wir einen gütigen, väterlichen Freund, den wir liebend verehrten.

Zo begint het gedeelte over de Maurikse tijd uit het dagboek van Walther Happich. Walther is dan 23 jaar (*19-1-1921).

Na geslaagd te zijn voor zijn gymnasiumdiploma in september 1939 wordt hij opgeroepen voor de Wehrmacht. Hij zou naar het conservatorium zijn gegaan, maar de plicht roept.

Het toeval dat hem naar het huis van de pastoor van Maurik bracht was het kerkorgel.

Een half jaar daarvoor had hij in zijn nieuwe legeronderdeel in Helmut Fries een geestverwant gevonden. Helmut had net als hij een filosofische inslag, hield van gedichten en van muziek.

Zij zochten elkaars gezelschap en bespraken de waanzin van de tijd. Helmut was Rooms-Katholiek en ging, toen zij op 8 november in Maurik gelegerd werden, naar de kerk. Walther ging mee. Dat was niet voor de hand liggend want Walther was Evangelisch Luthers, zijn vader was zelfs dominee. Zij raakten met de pastoor aan de praat en Helmut waagde het te vragen of zijn vriend Walther eens op het orgel zou mogen spelen. Dat mocht. Dat de pastoor dat toestond was niet vanzelfsprekend. Het was net na 'Operatie Marketgarden'. Het Zuiden van Nederland

is bevrijd, maar Nederland ten noorden van de rivieren blijft nog ruim een half jaar in handen van de Duitse bezetter. Er werd in de gebieden van Maas, Waal en Rijn nog ruim zeven maanden oorlog gevoerd. Dus waarom zouden ze in die periode aardig tegen elkaar zijn? Het was ook niet

☙ Orgel in de 'oude' R.-K. kerk, Kerkstraat Maurik
(Archief O.L.V. Tenhemelopneming Maurik)

zo dat Van Welsem (1884 -1953) zo van Duitsers hield. Naast pastoor was hij ook schrijver. Die schrijverij had hem in 1942 in de gevangenis gebracht. Vrienden van onze bezetters meenden zichzelf te herkennen als de wolven in schaapskleren uit een artikeltje van hem. Zijn verweer voor de rechter was o.a.: “Als ik in de krant wil zetten dat er veel smeerlappen in de wereld zijn dan behoeft iemand die geen smeerlap is zich daarvan toch niets aan te trekken.”

OP DE PASTORIE

Na de eerste noten op het orgel merkte de pastoor alras dat hij hier met een begaafd musicus van doen had. Er volgden gesprekken en het duurde niet lang of de beide vrienden brachten een groot deel van hun vrije en ook van hun niet vrije tijd op de pastorie door.

Wij waren wekenlang bijna dagelijks bij hem te gast, voerden in de avonduren ernstige en vrolijke gesprekken, soms speelde we een potje kaart dat ze ‘pesten’ noemen.

De pastoor was als katholiek geestelijke aan veel gebedsplichten gebonden, welke ik nooit heb begrepen. Hij deed het echter niet uit gewoonte of uit uiterlijke plichtsvervulling. Ik ging dit alles met andere ogen bekijken; hij zocht in zijn gebed waarachtig de weg naar God.

Hij verwees niet naar de Heilige Schrift (hoewel deze hem ook heilig was) op de gemakzuchtige manier van veel katholieke en evangelische geestelijken die zeggen: ‘Daar staat het toch- God zij dank – we hebben daar het rechte pad al schriftelijk vastgelegd.’

We keken er zeer van op toen hij met ons over andere ernstige zaken wilde praten. (...)

We brachten ook onze gedichten naar hem.

We waren teleurgesteld dat hij ze zo vluchtig scheen door te nemen. We merkten echter snel, hoe precies hij tot in de kern van een gedicht doordrong en hoe hij ons, met een paar

schijnbaar oppervlakkige woorden, een diepere betekenis probeerde te tonen. Zo leerden wij heel veel van hem.

Ook over onze nabije toekomst ontfermde hij zich. Hij wist ons goede raad te geven. Zo zaten wij vaak bij hem, niet alleen ’s avonds, soms ook aan het begin van de zondagmiddag. Dan kon het gebeuren dat onze compagnie luid zingend langs het raam marcheerde onder het zingen van de mars: ‘De hele compagnie ...’. Daar hadden we dan schik om, aan de hele compagnie ontbrak de een en de ander.³

ANDERE BEWONERS

In het huis van de pastoor woonden nog drie andere, ons liefgeworden mensen.

Om te beginnen de huishoudster, tante Grada. Zij was zo behoedzaam zorgend en moederlijk, dat wij haar al onze kleine zorgen durfden toe te vertrouwen. Ze droeg zeer veel bij aan de liefdevolle stille vriendschappen in dit huis. Ze deed meer voor ons dan we ooit voor haar zouden kunnen terugdoen. Ook woonden mijnheer D. met dochter I.⁴ tijdelijk bij de pastoor. Beiden waren gevlucht. Ofschoon zij evangelisch waren en er in het dorp meer protestanten dan katholieken woonden, werden zij vriendelijk opgenomen. De heer D. was een vrolijke man, aan wie men echter toch kon merken hoe zwaar het hem viel zijn opgewektheid te bewaren. Een keer moesten wij ’s avonds een arts voor mijnheer D. halen.

Ik ging samen met dochter I. op weg omdat het in het dorp wemelde van de wachtposten en de lokale bevolking na zonsondergang niet meer uit huis mocht gaan. Onderweg vertelde I. mij dat zij drie jaar verloofd is geweest en nu die verloving had moeten verbreken. Ze sprak behoorlijk Duits en was ongeveer zo oud als ik. Ondanks al het verdriet had ze een zuivere en lichte vrolijkheid behouden. Haar ogen waren ernstig en goed, donker als haar haren. Ze sprak onbevungen, maar toch voorzichtig, bedacht op het vermijden van gevoelige zaken. Daarin leek ze wel een beetje op mij.

▲ December 1942 Pastoor Van Welsem, huishoudster 'tante' Grada en tijdelijk waarnemer pater Wulfram (Archief O.L.V. Tenhemelopneming Maurik)

Ik kon deze terughoudendheid begrijpen, dat was geen oppervlakkigheid, maar een bewustzijn dat we tegen deze zaken niet opgewassen zijn. Vanaf deze avond hadden I. en ik een klein vriendschappelijk verbond.

IJZEREN KRUIS

Walther heeft zich vaak heel eenzaam gevoeld. Hij voelde zich slecht thuis bij kaartende en rokende kameraden, lezen wij in brieven aan zijn vriend Henner Natorp en aan zijn moeder in 1939. Walther trekt zich vaak terug om te schrijven. Naast de feiten in het dagboek schrijft hij ook altijd een gedichtje, hierin probeert hij het wezenlijke van wat hij heeft meegemaakt vast te leggen. Begin juli 1940 hoort hij dat Henner is gesneuveld. Dit gebeurde in de periode dat Walther in Normandië vocht, en zijn luitenant had opgemerkt dat hij ook altijd geluk had. Hij schaamde zich voor dat geluk. Uit een berichtje van zijn familie weten we dat Walther begin mei 1940, een zwaar gewonde kameraad gedragen heeft, zonder dekking en als schietschijf voor de Fransen.

De Duitsers en de Fransen waren alleen door een rivier van elkaar gescheiden. Walther nam de kortste weg langs het water. Er werd gericht op hen geschoten, maar ze misten. Voor zijn moed werd Walther onderscheiden met het IJzeren Kruis. Toen Walther verzocht de onderscheiding aan de stervende kameraad te geven, wie aan de erkenning veel gelegen lag, was zijn leiding gekwetst en beledigd.

Walther was heel blij begin 1944 Helmut tegen te komen.

Helmut is net zo oud als ik, hij komt uit een ander milieu. Zijn vader was een kleine koopman. Helmut heeft het gymnasium bezocht maar niet af kunnen maken door gebrek aan geld. Hij is technisch tekenaar geworden. (...) Het belangrijkste dat ik mij van hem herinner is de liefde voor zijn moeder, zo sterk ben ik het bij geen ander tegengekomen.

HELMUT VERTREKT

Helmut en Walther waren geen volgzaam soldaten. Het was de pastoor ook al gauw gebleken dat zij fel gekant waren tegen het nationaal-socialisme. Tegenover hun gastheer konden zij zich vrijelijk uitspreken zonder vrees te voelen. Na een aantal gelukkige dagen op de pastorie, waarin zij door de goede gesprekken met de pastoor hun ellende konden vergeten, komt daar op 21 november 1944 een eind aan. Helmut wordt plotseling overgeplaatst. Hij weet niet waarheen; kan geen afscheid nemen maar ziet nog net kans een briefje aan Walther te schrijven. Hij vraagt Walther hem niet te vergeten ook niet als het weer vrede is. Hij bedankt Walther en de mensen op de pastorie en vraagt vergiffenis als ie iets fout heeft gedaan. Hij eindigt zijn brief met "Ich bitte Gott um alle Wunderbare – für Dich! Behalte mich lieb und bleibe treu Dir selbst." Walther bleef in Maurik. Ook zonder Helmut ging hij naar de pastoor.

▲ Kesteren 1931 Klas 4 Hoofdmeester Van Dolderen rechts, Ineke derde rij tweede van links (Collectie Arend Datema Instituut)

Uit die tijd dateert het volgende: *In de nacht nadat Helmut wegging, bemerkte ik het begin van een ziekte in mij. Ik liet niets merken en verheugde mij uitsluitend op de avonden in de pastorie. Op een zondag was ik, zoals anders met Helmut, daar weer bij het avondeten. Ik kreeg geen hap meer door mijn keel. Ik moest gelijk op de bank gaan liggen. Ik dekte mij toe.*

IN HET LAZARET

Walther werd nog zieker en werd naar het lazaret/ een legerziekenhuis in Rijswijk gebracht.

Dit lazaret werd op 9 december opgebroken en de Duitsers weken naar het hoger gelegen Doorn uit en vervolgens naar Hilversum.⁵ Daar begon hij aan dit dagboek. Geen dagboek in de ware zin van het woord, maar een terugblik op het jaar 1944. *In de gedwongen lichamelijk rust, waarin ik onverwacht verzeild ben geraakt, en de innerlijke onrust, die mij nog geen voor de hand liggend doel openbaart, probeer ik mij te herinneren hoe de gebeurtenissen van de laatste maanden effect hebben gehad op mijn levensweg.*

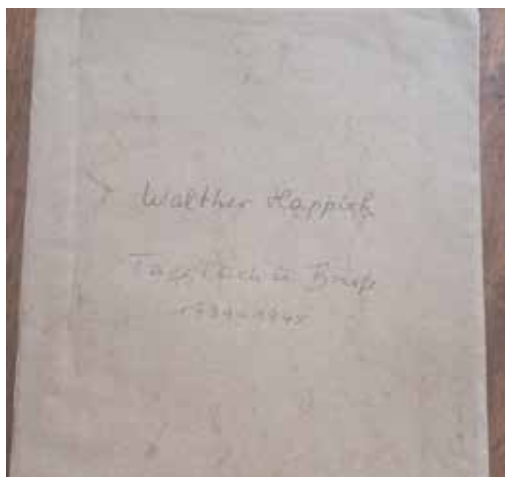
Toen hij in januari 1945 weer als genezen werd ontslagen kreeg hij tijding dat hij naar

het Oostfront werd overgeplaatst. Het was voor de Duitsers al een aflopende zaak. Hij moest dus vechten in een doodseskader zouden we nu zeggen. Waarom hij toch ging? Hij wilde die kant op, hij wilde zijn ouders nog éénmaal zien en afscheid nemen? Of het hem zou lukken wist hij natuurlijk niet. Voor de zekerheid heeft hij zijn schrift opgestuurd naar zijn ouders en als een wonder is dat ongeschonden en ongeopend aangekomen.

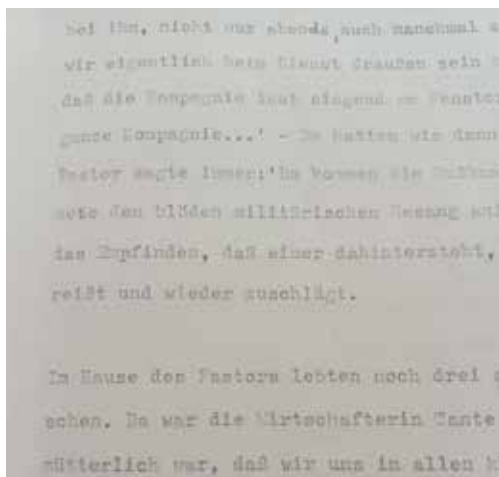
Zonder afscheid te hebben genomen van zijn vroegere gastheer wilde hij Nederland niet verlaten. Bij vals gerucht had hij vernomen dat de pastoor geëvacueerd⁶ was en hij wist zich geen beter middel te bedenken dan zich tot de aartsbisschop te richten: 27-1-1945

Hoogerwaardse Heer Aartsbisschop, In November 1944 had ik het grote geluk bij de heer Pastoor van Welsem te Maurik dikwijls te gast te zijn. Toen ik begin december naar het lazaret moest werd de pastoor vanwege het hoge water geëvacueerd, zodat ik de verbinding met de heer pastoor verloor. Heden moet ik, het bevel opvolgend, naar het Oostfront. Zodoende zie ik slechts door uw welwillende bemiddeling een weg een laatste brief aan mijn vaderlijke, goedge beschermde en leraar te zenden. Ik verzoek U onderdanig zo mogelijk aan mijn wens te voldoen, omdat ik anders geen mogelijkheid meer heb het adres van pastoor van Welsem te achterhalen. Mijn gebed en mijn hoop wensen voor U en ons allen de spoedige verlossing van de waanzin van onze tijd. Weest U overtuigd, dat ook onder de Duitsers godvruchtige en vrome mensen leven, die als U heden lijden. Met diepe eerbied en hoogachting, Uw Walther Happich.

De afscheidsbrief van Walther werd nog dezelfde dag door de secretaris van de Aartsbisschop aan pastoor Van Welsem doorgezonden, doch kwam pas op 19 maart⁷ te bestemder plaatse aan. Hij schrijft o.a. ... *Zo moet ik dus Nederland verlaten.*

Ⓐ (Archief O.L.V. Tenhemelopneming Maurik)

Ⓐ (Archief O.L.V. Tenhemelopneming Maurik)

Dat ik U niet meer kan bezoeken, smart mij zeer. Ik had mij gedurende al die weken reeds het weerzien voorgesteld, hoe goed en schoon 't zou zijn weer bij U te wezen. En nu kan het niet ...

Dan vertelt hij, dat hij misschien wel ergens in Holland had kunnen onderduiken en dat niet het nationaal-socialistische Duitsland hem daarvan terughoudt. Maar hij wil nu eerst naar huis naar zijn ouders, tenminste als de weg naar Breslau niet reeds versperd is. Het einde van de oorlog, meent hij, is reeds in zicht. Dan volgt een innige dankbetuiging. In de lange weken van zijn ziekte heeft hij eerst goed ervaren, wat de pastoor voor zijn vriend Helmut en hem heeft betekend en hij blijft nog steeds hopen hem eens terug te zullen zien. Hij sluit zijn brief met de hartelijke groeten aan bekenden om tenslotte te eindigen met een Bijbelcitaat.⁸

TREYSA

Deze brief was het laatste levensteken dat de pastoor van zijn jonge vriend ontving. Op 13 juli 1945 ontving hij van een Nederlander die anderhalf jaar in Duitsland had gewerkt, namens de vader van Walther bericht, dat Walther in de nacht van 29 op 30 januari even was thuis geweest,

terwijl hij op weg was naar zijn onderdeel. Het laatste bericht dat zijn ouders van hem ontvingen, was van 1 maart uit Küstrin. Nadien hadden zij niets meer van hem gehoord.

Toen volgde op 15 november 1946 uit Treysa een schrijven van dominee Fritz Happich:

*Zeergeëerde lieve Broeder in Christus,
Of U weer in Maurik bent en of U deze brief bereiken zal weet ik niet. Van aangezicht tot aangezicht zijn we voor elkaar onbekenden, maar in de ENE Heer verbonden, in Wiens dienst wij in verschillende kerken en verschillende volken staan. Mijn vrouw en ik hebben aan U dikwijls en in hartelijkste dankbaarheid gedacht, omdat U zich het lot van onze zoon Walther en van zijn vriend Helmut zo vaderlijk liefdevol hebt aangetrokken. Onze Walther is in de eeuwigheid. Kort geleden kregen wij na bijna twintig maanden wachten de zekerheid door een onder ede afgelegde verklaring.*

Dominee Happich schrijft verder dat zij het innerlijk al wel wisten dat Walther was overleden.

Zijn vrouw had op 26 april 1945 een gewaarwording; heel vredig en rustig nam de zoon afscheid van het leven en sprak nog eenmaal zacht en in oneindige liefde "Moeder". Ook de vader had een

gelijksoortige waarneming. Zij maakten zich vanaf dat moment nog maar zorgen over twee dingen: Zouden ze nooit meer enig bericht van Walther krijgen? En nog erger: Zou hij in het laatste ogenblik nog door fanatieke Nazi-elementen ter dood zijn gemarteld? ... *U weet wel, dat Helmut⁹ en hij zich sedert maanden door zulke fanatici vervolgd wisten daar ze zich tegen veel dingen teweêr stelden, die ze met het geweten van een mens en 'n christen niet in overeenstemming konden brengen. Daarom werden Helmut en Walther van elkander losgescheurd, daarom werden ze in 'Himmelfahrts Kommando's' geplaatst.*

De man die het overlijdensbericht kwam brengen was een uit Rusland teruggekeerde Duitse kriegsgevangene. Met zekerheid verklaarde hij dat onderofficier Happich tegen eind april 1945 in de waanzinnige gevechten om Berlijn gevallen was. De juiste dag kon hij niet noemen, het zou wel de 25e of 26e april kunnen zijn.

Walthers' ouders waren gerustgesteld toen ze vernamen dat Walther gesneuveld was en niet door mensen uit eigen geledingen gemarteld. Tegenover zijn zwager had Walther laten blijken dat hij er zeker van was dat hij niet terug zou komen. Die ene dag dat hij even thuis kwam, was hij ook daar weer achter de piano te vinden en toen zijn vader hem vroeg nog iets voor hun te zingen, zong hij kalm en rustig "Mijn hart is bereid God, mijn hart is bereid". Zijn ouders waren bedroefd om zijn heengaan maar niet treurig als degenen, die geen hoop hebben. De brief van dominee Happich aan pastoor van Welsem eindigt met: *Walther heeft U lief gehad en vereerd en in zijn brieven en in het bovenvermelde bericht heeft hij dat steeds weer in dankbaarheid beklamtoond. Mijn vrouw en ik, onze gehuwde dochter, haar man en hun vier kinderen zullen U van harte dankbaar blijven voor alle goedheid, die U Walther in de ernstige tijden bewezen hebt. Dat vergelde U God. In de hartelijkste verbondenheid, groeten wij U.*

Ⓐ (Archief O.L.V. Tenhemelopneming Maurik)

77 JAAR GELEDEN

Boven aangehaalde brief werd afgedrukt in het nieuw Gelders Volksblad op zaterdag 11 oktober 1947, iets meer dan twee jaar na de bevrijding. Het artikel in de krant was van de hand van pr. A.v.W.¹⁰ en eindigt met: "We hebben hieraan weinig toe te voegen. We hopen alleen maar, dat onze lezers de indruk gekregen mogen hebben dat – zoals Walther aan onze Aartsbisschop schreef – er ook onder de Duitsers godvruchtige en vrome mensen leven. En dat er ook andere Duitsers zijn dan alleen S.D.-beulen en S.S. sadisten."

NASCHRIFT

In de zomer van 2005 hoorde ik van Wim Veerman, archivaris van het Regionaal Archief Rivierenland (RAR), dat de Militaire staf van de Duitse Ambassade n.a.v. het artikel dat ik geschreven had in het bevrijdingsnummer van 'De Drie Steden' op zoek was gegaan naar familie en dat

ze die ook gevonden hadden. Het adres kregen wij niet, het was aan hen, de familie, om of te reageren of om gewoon anoniem te blijven. En toen ontving Wim Veerman in augustus een brief van Gertrud Trost, een nichtje van Walther die schreef: *Ik was reuze verheugd, vooral omdat deze brief ons volledig verraste. Dat na 60 jaar bevrijding het dagboek van een jonge Duitse soldaat, onze oom Walther Happich, in uw land, belangrijk genoeg gevonden wordt om als grondslag voor een artikel in uw tijdschrift te dienen maakt ons gelukkig. Dat u het ook gebruikte om een oecumenische viering vorm te geven is bewonderenswaardig.*¹¹ ...

Het nichtje bedankt, mede namens haar broer en zussen, hartelijk voor ons initiatief. Zij zullen zich onze vriendelijkheid altijd blijven herinneren. Zij zijn verheugd dat, nu zestig jaar later, teksten uit Walthers dagboek bijgedragen hebben om ons de menselijke kant van de Duitsers in die waanzinnige oorlog te tonen. ... *Walther Happich was de enige broer van onze moeder, verdere broers en zussen waren er niet. Omdat hij hier ambtelijk als 'verdwenen/spoorloos/vermoedelijk overleden' staat genoteerd en noch zijn identiteitsplaatje van soldaat noch het een of andere adres van de laatste weken aan het front bekend is, betekent het des te meer voor ons, te weten, dat hij niet spoorloos over onze aarde gaat.*

Met deze nicht (1938-2016) alsmede met nicht Christel Natorp (1923-2014),¹² de dochter van een broer van zijn moeder, een leeftijdsgenoot van hem, met wie hij speelde en de wereld ontdekte en met wie hij in de oorlogstijd ook veel correspondeerde heb ik tot aan hun overlijden contact gehouden. Van hen heb ik een schat aan informatie gekregen over de familieverhoudingen, het instituut Hephata in Treysa, waar Walther geboren is en woonde en waar zijn vader directeur was. Ook kreeg ik kopieën van gedichten, brieven, muziekcomposities.

🔒 (Privébezit)

In februari 2006 zijn beide dames samen met een vriendin op bezoek geweest in Maurik.

De toenmalig eigenaar van het oude kerkje¹³ en de pastorie, Pieter Stapel, heeft de dames op het zoldertje de plek aangewezen waar het orgel had gestaan en hij heeft ze meegenomen door de oude pastorie, daar waar al die gesprekken hebben plaatsgevonden.

Pieter werd zo enthousiast dat hij zijn 'kerk' ook een middag openstelde om Maurikers, die de oorlog hebben meegemaakt of die pastoor Van Welssem of dominee Foeken hebben gekend in contact te brengen met de familie van Walther. Ze hebben gepraat, foto's gekeken, verhalen verteld en een borrel gedronken. Bijzonder was dat ook Anton de Heus jr. erbij was. Hij had net daarvoor de postuum aan zijn ouders verleende Yad Vashem onderscheiding mogen ontvangen. Ook hier een ontmoeting in de meest wezenlijke zin van het woord. Elkaar 'zien'.

Noten

- 1 In grote lijnen is dit artikel eerder verschenen in het Regionaal-historisch tijdschrift voor het Rivierenland 'De Drie Steden' jaargang 26 nummer 2 2005.
- 2 Een kopie van dit dagboek is opgenomen in het Regionaal Archief Rivierenland (RAR) toegangsnummer 0687 inventarisnummer 348 en in het archief van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) onder aanwinstnummer 1436.
- 3 Het dagboek en de brieven zijn in het Nederlands vertaald door dr. Rob Furler.
- 4 In 2011 werd ik telefonisch benaderd door mevrouw Van Rees die vertelde dat haar moeder in de oorlog geëvacueerd was naar de R.-K. pastorie in Maurik en of haar moeder daar nog eens mocht kijken. Het bleek mevrouw Ineke (van Rees) van Dolderen. Zij was de bewuste I. die met haar vader de heer Van Dolderen hoofdonderwijzer uit Kesteren, op voorspraak van dominee Foeken bij de pastoor was ondergebracht. Ineke wist zich Walther en Helmut nog goed te herinneren. Zij bezat nog een gedicht van Walther en heeft Helmut bij zijn vertrek een kruisje en Walther een kettinkje gegeven.
- 5 De Duitsers dachten door een doorbraak in de Rijndijk de geallieerden uit de Over-Betuwe te kunnen dringen en zette op 2 december de Over-Betuwe onder water door het opblazen van de Rijndijk bij Elden en het leggen van een dam in de Linge. Maar dan bezwijkt de dam en stroomt het water deze (de nog Duitse) kant op.
- 6 De pastoor is slechts één dag uit de pastorie weggeweest.
- 7 Oorzaak kan zijn het hoge water. Weliswaar was het eind december gezakt maar een paar weken later, nu door het hoge water in de Rijn, op sommige plaatsen in Maurik tot wel 1.90m gestegen.
- 8 Uit de 2e brief van Paulus aan de Korintiërs hoofdstuk 4 vers 17 en 18.
- 9 Uit een brief van pastoor Van Welsem aan dominee Happich in november 1946 lezen we dat Helmut Fries nog in leven is, hij wil priester worden en hij heeft al gedurende zijn krijgsgeschiedenis een semester filosofie, Latijn, Grieks enz kunnen studeren aan het Priesterseminarie van de Kardinaal van Chartres, waar hij zich mocht voorbereiden op zijn roeping als verkondiger van het Evangelie.
- 10 In het boek Rondom Oud en Nieuw, Regionaal Archief Rivierenland, september 2009 is hoofdstuk 4 aan pr. A.v.W. (Anton van Welsem, pastoor in Maurik van 1927-1953) gewijd.
- 11 De oecumenische werkgroep van Maurik, Ingen, Ommeren, Eck en Wiel, Rijswijk/Ravenswaay heeft in 2004 de vredesvesper rond het verhaal van de ontmoeting 1944 vorm gegeven.
- 12 De grootvader van Walter en Christel is de bekende Duitse filosoof Paul Natorp.
- 13 In 1949 is een nieuwe kerk en pastorie gebouwd aan de Buitenweg De oude is verkocht, is schuur en vrieshuis geworden en rond 1990 verkocht aan Pieter Stapel († 5-12-2020) die het weer deels in oude staat terugbracht en waar het tot 2016 als klein theatertje, La Divina Commedia, fungeerde.

▲ V.l.n.r. Christel Natorp, Pieter Stapel, Gertrud Trost (Privébezit)

● Anton de Heus jr. en de Yad Vashem onderscheiding (Privébezit)

EEN KONINKLIJK BEZOEK IN 1924

Tijdens haar vijftigjarige regering kwam koningin Wilhelmina viermaal in Tiel.

Drie keer had het een formeel doel.

In 1898 was het een kennismakingsbezoek in gezelschap van haar moeder Emma die acht jaar regentes was geweest. In 1945 kwam de koningin het getroffen Tiel bezoeken en in 1948 was het een soort afscheidsbezoek. Alleen in 1924 was er een wat informeler doel: de koningin wilde de Betuwse bloesem zien. Of daar veel van is gekomen, is onduidelijk. Eigenlijk was Hare Majesteit zelf de belangrijkste bezienswaardigheid.

Op dinsdag 13 mei 1924 werd de Tielse gemeenteraad door burgemeester C.G. Schattenkerk in spoedzitting bij elkaar geroepen. De burgemeester maakte bekend dat een goede week later koningin Wilhelmina in Tiel op bezoek zou komen. Het betrof een onderdeel van een bezoek met een klein gevolg. De Telegraaf noemde het “een tocht van de Koningin langs de boomgaarden”. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog was het bloesemtoerisme snel toegenomen en kennelijk wilde Wilhelmina ook wel eens kijken in de Betuwe. Maar een koningin op bezoek was nu niet iets om in stilte te laten plaats vinden. Dat vond de gemeenteraad ook wel. Er werd een blanco krediet goedgekeurd. B&W mochten uitgeven wat nodig was. Eén partij had wat aarzeling: de sociaaldemocratische SDAP was nog steeds republikeins gezind. Namens de raadsfractie deelde W.E. van Eck mee, dat zijn partij tegen het koningschap was, maar wel vond dat het staatshoofd goed ontvangen moest worden. Twee SDAP-ers stemden tegen het krediet, de heren W. Ditmer en W. Schoots.

📌 Een bloesemhulde aan de koningin
(De Waalbode, 21 mei 1924/Collectie RAR)

Intussen stonden de koningsgezinden in Tiel te trappelen om zich te melden voor een rol. Natuurlijk de Oranjevereniging voorop: die wilde een defilé van Tielse verenigingen organiseren. Schoolkinderen zouden liederen zingen en dat gold uiteraard ook voor de verschillende Tielse koren. Wel was een probleem dat er een flinke economische malaise was.

Buurtvereniging De Klomp in de binnenstad gaf meteen aan niet te zullen versieren, daarvoor was geen geld. Wel zou men Hare Majesteit een bloemenhulde brengen. Het trof dan ook goed, dat de koningin had gevraagd het allemaal bescheiden te houden. Daardoor kon ook de gemeente het budget beperkt houden.

Een aardige anekdote was het dat juist in deze periode de Duitse ex-keizer Wilhelm II die sinds november 1918 in Nederland in ballingschap was en in Doorn woonde, ook de Betuwe wilde bezoeken. Men wist het zo te plooiën, dat hij niet tegelijk met de Nederlandse vorstin zou komen. Het was niet wenselijk dat de koningin haar weinig gewenste gast zou ontmoeten.

Op de geplande 21e mei 1924 was het stralend lenteweer. Helaas was de meeste bloesem al verdwenen, maar er was nog wel wat appelbloesem over. Koningin Wilhelmina kwam met haar – die dag vrijwel onzichtbare – echtgenoot prins Hendrik per open auto van het Loo in Apeldoorn naar Arnhem. Vandaar reed het koninklijk gezelschap via Elden naar Elst, waar de dorpsgemeenschap liefst veertig karren met bloemen had klaarstaan. Dat alles moest in het voorbijgaan worden bekeken, waarbij wel was afgesproken dat de stoet door de dorpen stapvoets zou rijden. Zo ging het dan ook. Om kwart over tien was men in Elst. Vandaar bereikte Wilhelmina via Valburg, Herveld, Andelst, Zetten en Opheusden rond kwart over elf Kesteren. Verder ging het over Lienden naar Buren. Daar was een echte ontvangst geregeld. De koningin stopte bij het weeshuis zonder er overigens binnen te gaan. In de kerk van Buren werd ze toegesproken door de predikant en door de burgemeester.

Heel lang duurde het bezoek aan Buren niet. Rond half twee was de koningin in Tiel. Daar stond op een zijspoor bij het

station de salonwagen van haar koninklijke trein en daar gebruikte ze de lunch. Een uur later maakte het gemeentebestuur onder leiding van burgemeester Schattenkerk zijn opwachting. Na een welkom begon de rijtoer. Koningin Wilhelmina had net als in 1898 uitdrukkelijk aangegeven ook arbeidersbuurten te willen zien. Daarom reed de stoet via de Stationsstraat, Voor de Kijkuit, Mariahof, Hogeweidseweg, Hogestraat, Vinkenstraat, Binnenhoek en Grotebrugse Grintweg naar de Voorstad.

Op de hoek van de Voorstad werd Hare Majesteit toegezongen door leerlingen van de muziekschool van Willem Wernicke die daar gevestigd was. De muziekleraar had speciaal het lied *Hollandsch Vlag* voor de gelegenheid gecomponeerd. Alles werd overigens gefotografeerd en beschreven door de lokale pers die in de stoet mee lifte met de auto van hotelier Thomas Corbelijn, die zelf reed.

📷 Het oude stadhuis van Tiel (Collectie Smit/Kers)

De leerlingen van de Tielse muziekschool zingen de koningin toe (Collectie RAR)

Een meisje geeft bloemen aan de koningin in de Sint-Agnietenstraat (Collectie Smit/Kers)

Door de Voorstad reed men naar de Groenmarkt, waar KTSM het Wilhelmus ten gehore bracht. Vervolgens door de Waterstraat naar de Veemarkt. Daar zag het al tijden zwart van de mensen. Honderden schoolkinderen zongen daar onder leiding van de heer Merison het Wilhelmus en vier andere koren zongen het speciaal in het Nederlands vertaalde lied “Domine, salvam fac reginam nostram”

(“Heer, schenk zegen aan onze koningin”). Overall kreeg de koningin bloemen. De krant had meer dan twintig regels nodig om alle dames met bloemen te noemen.

Een tweede ronde buitenwijken volgde. Via de Heiligestraat reed de koningin naar de Nutsstichting aan het Badhuisplein. Van daaraf ging het via de Nieuweweg, het Sterrebos, de Nieuwe Tielseweg,

De koninklijke stoet op de Veemarkt. Links hotel Telkamp (Collectie Smit/Kers)

Scan de QR Code voor een film van het bezoek van Koningin Wilhelmina aan de Betuwe in 1924

▲ De koningin met de heer Dresselhuys op het bordes van het stadhuis (Collectie RAR)

de Westluidensestraat, de Sint-Agnietenstraat, de Kerkstraat, de Ambtmanstraat, het Hoogeinde en de Gasthuisstraat naar het Tielse stadhuis op de hoek van Vleesstraat en Kerkstraat. Op het stadhuis vond uiteraard een officieel moment plaats met speeches van burgemeester en koningin. De burgemeester gaf aan dat men het wegens de tijdsomstandigheden wat sober had gehouden en dat bleek: er werd netjes een kop thee geserveerd.

Een laatste hoogtepunt was georganiseerd door de Oranjevereniging. Boven het bordes van het stadhuis was een baldakijn met het Nederlandse wapen aangebracht. Daar nam de koningin plaats naast de heer C.W. Dresselhuys, voorzitter van de Oranjevereniging. De Tielse verenigingen trokken in een defilé aan haar voorbij.

Het was meer dan tijd om te vertrekken. Het bezoek aan Tiel had inmiddels een uur langer geduurd dan was gepland. Hare Majesteit nam afscheid van het gemeentebestuur van Tiel. Koningin en prins reden via de Weerstraat en de Kleibergsestraat naar het Plein. Onder de Waterpoort door verlieten ze Tiel richting Echteldsedijk.

Dat was destijds nog de route naar het oosten. Via Echteld, Dodewaard en Elst bereikte Wilhelmina om zes uur Arnhem. Na een korte ontmoeting met de Commissaris van de Koningin Jhr. S. van Citters reed ze om half zeven alweer terug naar het Loo.

Tiel vierde op dat uur nog volop feest. De cafés mochten tot twee uur 's nachts open zijn. KTSM en KTVM maakten nog meerdere ronden door de stad. De laatste feestvierders kwamen pas tegen de ochtend weer thuis. In heel Nederland werd het koninklijk bezoek aan de Betuwe vermeld in de kranten. De Haagsche Courant zette er zelfs een foto bij met de vermelding dat Hare Majesteit de kerk in Tiel verliet. Jammer genoeg was dat wél een foto van de kerk in Buren.

Het zou 21 jaar duren, voordat koningin Wilhelmina weer in Tiel kwam. Van de stad die ze in 1898 en 1924 had gezien, zou ze in 1945 niets meer herkennen.

Bronnen

- www.delpher.nl – Nederlandse kranten (13-25 mei 1924)
- www.regionaalarchiefrivierenland.nl – Tielsch Nieuwsblad en de Waalbode, 1924

GRENSPALEN ROND EN TUSSEN GRAVEN

Niet alleen aan gemeentegrenzen staan grenspalen, ook op tal van oudere begraafplaatsen kom je palen tegen en wel om de ruimte van een graf ‘af te palen’. Het meest bekend zijn daarbij de vanaf het eind van de negentiende eeuw ingeburgerd geraakte hardstenen banden met daarop enkele van kettingen voorziene paaltjes. Binnen die afbakening staat meestal een verticale zerk, een stele (spreek uit: stèle). Maar er zijn uitzonderingen!

‘LANDJEPIK’

Op veel begraafplaatsen wordt op zo’n afbakening streng gehandhaafd. Als een nabestaande de moed heeft daarbuiten een plant te plaatsen is de kans groot dat die door ‘handhaving’ wordt verwijderd. Door de begraafplaatsbeheerder wordt dat beschouwd als een ordinaire en illegale vorm van ‘landjepik’, lijkend op het spel dat de auteur als kind speelde in de tijd dat je nog een zakmes op zak mocht hebben. Bij dat spel probeerde je, door je mes strategisch in een afgebakend stuk zand te werpen, terrein bij te winnen door vanuit dat raakpunt, in het verlengde van het snijvlak, een rechte lijn te trekken. Het lijkt een beetje op de manier waarop de Fransen en de Engelsen na de Eerste Wereldoorlog het gebied van het Midden-Oosten indeelden om de daardoor ontstane gebieden tot land te benoemen en te voorzien van namen als Libanon, Jordanië, Irak, enzovoorts. Op de website van de LOB, de Landelijke Organisatie Begraafplaatsen, staat een mooie omschrijving van het voorkomen van dat ‘landjepik’. “Vervolgens is het

belangrijk te blijven handhaven. ‘En handhaven werkt alleen als je het consequent doet. Hoe meer grijs gebied je laat bestaan, hoe meer discussie je feitelijk uitlokt, wat kan leiden tot onbegrip, teleurstelling en woede. Maar aan de andere kant wil je natuurlijk ook niet als een Obersturmbahnführer te werk gaan. Dus het is soms wikken en wegen. En uiteraard ook een kwestie van het personeel meekrijgen. Wij merken overigens dat het publiek op de ene begraafplaats het meer waardeert dat er regels zijn waarmee de burens aan banden kunnen worden gelegd – zoals Soestbergen, een oude begraafplaats met veel historie – dan op de andere. Op Daelwijck kun je een heel Xenos-filiaal aan beeldjes aantreffen.”

MINIGRAFVELDEN

Nu er steeds minder begraven wordt ontstaat er vanzelf meer ruimte op begraafplaatsen en worden, zeker op historische begraafplaatsen, regels soepeler toegepast. Daar zie je steeds vaker dat graven die nog wél worden bezocht omlijst worden door bloemen en planten. Wat overigens niet wil zeggen dat beeldjes van de Xenos daar gemeengoed zullen worden! Maar vooral op oudere begraafplaatsen en rooms-katholieke kerkhoven en begraafplaatsen zijn vaak kleine grafvelden te zien waarbinnen ruimte is voor meerdere graven. Deze ruimten zijn vaak letterlijk afgepaald door middel van, inderdaad, paaltjes.

‘ZUSTERKERKHOF’

Het grootste afgepaalde gebied in Tiel, op de uit 1836 daterende Rooms-Katholieke begraafplaats, is de plek die tegenwoordig bestemd is voor urnengraven. Oorspronkelijk was dat de locatie die bestemd was voor de zustergraven, de laatste rustplaats voor de in Tiel overleden religieuzen van de orde van de Dominicanessen.

Het begon in 1855 toen zuster Catharina Gebel in Tiel een Dominicanessenklooster stichtte. Aanvankelijk woonden de zusters in het huis naast de kerk, maar vanaf 1874 hadden zij hun eigen kloostergebouw dat uiteindelijk tot 2001 hun domicilie was. Nadat zuster Agnes in 1882, als eerste, nog in een regulier graf werd begraven, werd in 1885 besloten een aparte plek voor de zustergraven aan te wijzen. Het was het links achter de kapel gelegen zogeheten zusterkerkhof. Aan hen herinnerden de op de basis van het kruis geplaatste plaquette. Daarop stonden de namen van de nonnen die daar begraven liggen. Vanaf het moment dat het zusterkerkhof vol was, werden de zusters begraven in Voorschoten. Na het vertrek van de nonnen uit Tiel werd het grafveld, met toestemming van de Dominicanessen, bestemd als urnengrafveld.

BURGER GASTHUIS

Het grafveld van het Burger Gasthuis, nu Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis

genoemd, op de oudste nieuw buiten stads-grenzen aangelegde algemene begraafplaats van ons land, Ter Navolging, heeft iets minder grote afmetingen dan het zusterkerkhof, maar is sinds 1786 de laatste rustplaats voor vele tientallen, mogelijk meer dan honderd bewoners van dit ‘bejaardenhuis’-avant-la-lettre’. Kort na de ingebruikname van Ter Navolging verzekerde het ‘Burger Gasthuis’ zich van een 1e klasse plekje voor haar overleden bewoners onder het nummer 250.

Het grafveld wordt afgebakend door een vijftal paaltjes waarop de Rijksappel, ook wel Koningsappel genoemd, is afgebeeld. Vier daarvan, die de vorm hebben van een vierkant, van hardsteen gemaakt blok, staan los en zijn waarschijnlijk van tamelijk recente datum.

Eén paaltje, dat langwerpig is en een ronde bovenkant heeft, staat vast in de grond én markeert duidelijk een hoek van het perceeltje. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit paaltje uit rond het jaar 1831 dateert, het jaar waarin het toen nog kleine graf-perceel werd uitgebreid. Dat gebeurde vooruitlopend op de uitbreiding van de begraafplaats zelf, rond 1858, iets dat waarschijnlijk verband hield met het gebrek aan ruimte dat binnen de beschikbare graf-ruimte, was ontstaan. Het in het 1e klasse gedeelte liggende graf lag op de grens met het gedeelte dat bestemd was voor de 2e klasse en wellicht werd daar al eerder een stukje van afgesnoept om in de behoefte aan grafruimte te voorzien.

In de zuidwestelijke hoek van het grafveld, vlak tegen de grens van het 2e klasse deel, staat nu een stele, een staande zerk, met daarop de tekst “Mogen de overleden bewoners in vrede rusten 1831–1949”.

Op 11 november 1831 werd daar, volgens een zich in het archief bevindend document, mevrouw Cornelia Margritta Blancken begraven. Volgens een ander

♥ ‘Zusterkerkhof’ rooms-katholieke begraafplaats Tiel (Foto auteur)

▲ Stele (staande zerk) van het Burger Gasthuis, het Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis. Links een paaltje afkomstig van de grafkelder van Spiering (Foto auteur)

▲ Grafveld van Harte (Foto auteur)

document was zij al in april 1829 op 63-jarige leeftijd overleden waardoor het idee ontstaat dat haar laatste rustplaats in het graf van het grafveld van het Burger Gasthuis in 1831 officieel werd bevestigd. Het lijkt niet waarschijnlijk dat haar stoffelijke resten zijn opgegraven om die in 1831 op de definitieve plek te herbegraven.

Het aantal personen dat in totaal op dit grafveld van het Burger Gasthuis is begraven is onbekend. Vast staat wel dat, volgens het bewaard gebleven deel van het begraafregister, sinds 1907 binnen de paaltjes minstens 58 mannen en vrouwen hun laatste rustplaats hebben gevonden.

Sinds 2023 wordt het grafperceel afgebakend door een ketting die aan paaltjes is bevestigd en die ooit op de grafkelder van Spiering stonden, maar bij de laatste restauratie niet werden herplaatst.

Op het grafveld van het Burger Gasthuis staan overigens nog drie eigen steles van Gasthuisbewoners die blijkbaar toestemming hadden gekregen voor een eigen grafmonument:

- Grada Jacoba Kramer (1840–1938)
- Gosewina Jacoba Post-van Tricht (1859–1925)

- Maria van Dulm–Augustinus (1853–1941) die daar samen met haar man Johannes Willem van Dulm [1842–1918]) begraven ligt.

De sinds 1367 door het Burger Gasthuis als beeldmerk gehanteerde ‘Rijksappel’ stelt de wereld voor met daarboven het kruis van Christus. De onderste helft van de bol stelt Azië voor, de bovenste helft Europa en Afrika. Het staat voor de soevereine macht van diegene die deze bol in de hand hield. Het teken werd in 1804 bij de bouw van het toenmalige Gasthuis aan de Ambtmanstraat aangebracht in de timpaan (driehoek) die de voorgevel siert. In de negentiende eeuw was het een belangrijk verzorgingshuis waarvan in 1967 de laatste bewoners het pand verlieten. De laatste die in het graf van het Burger Gasthuis werd begraven, in 1949, was Huibertus van Keulen (1863 – 1949).

FAMILIEGRAF HARTE

Enkele meters verwijderd van het grafveld van het Burger Gasthuis ligt het vier grondgraven omspannende grafveld van Harte met op de grote zerk tevens de tekst “Familiegraf Harte”. Het graf, met het huidige nummer EE 13, wordt omringd door drie, oorspronkelijk vier, paaltjes met een tentdak waarop “A. Harte” staat.

Verantwoordelijk voor het graf in deze vorm was hoogstwaarschijnlijk Antonie Harte, officieel 'metselaar-koopman' van beroep. Hij werd op 17 oktober 1787 in Tiel geboren en overleed daar op 3 april 1867. Hij behoorde tot een bekend Tiels geslacht met tal van ambachtslieden: metselaars, smeden, vleeshouwers en steenhouwers. Hij was wat je nu een projectontwikkelaar zou noemen, iemand die vaardig was in het aankopen van opstallen die hun beste tijd hadden gehad, het slopen ervan en het op die locatie bouwen van iets nieuws dat vervolgens met winst kon worden verkocht! Tot de door hem gebouwde panden die de tand des tijds hebben weten te doorstaan behoort de, sindsdien qua uiterlijk overigens wel sterk veranderde, Korenbeurs aan het Korenbeursplein. Aan de kant van de straat met de naam Koornmarkt verrees toen een ijzeren hek en aan de andere kant moest een betaalkantoor komen. Het metselwerk van de gaanderij werd weliswaar uitbesteed aan meester metselaar E.D.J. de Jongh, maar verreweg het meeste werk werd uitgevoerd door de mensen van Harte en zijn kompaan J. van Grootele. Harte had een florerend bedrijf, iets dat niet alleen blijkt uit het feit dat liefst twintig knechten voor hem werkten maar ook uit het gegeven dat hij stevig belasting moest betalen: hij behoorde tot de honderd rijkste Tielenaren!

De man die verantwoordelijk was voor het intekenen op een dubbelgraf, met de nummers 191 en 200, op Ter Navolging was de op 24 maart 1759 in Rotterdam geboren arrondissementsijker Pieter Harte. Toen hij op 3 januari 1830 in Tiel overleed behoorde hij duidelijk tot de notabelen binnen de stad. Waarschijnlijk mede gezien het hoge aantal personen dat er binnen enkele decennia begraven werd, zeker acht, kreeg het graf in 1848 door het toevoegen van de ruimte die bestemd was voor de graven 191 en 199, zijn huidige omvang van vier grondgraven.

HANDELINGSONBEKWAAM

De aankooptransactie van die extra ruimte, gedateerd 26 augustus 1848, werd uitgevoerd door Anna Jacoba Harte (Zoelen 25 februari 1796–3 september 1848 Tiel), weduwe van Aart Willem de Kleijn (Waardenburg circa 1793–19 januari 1845 Tiel). Die aankoop mocht zij doen dankzij het feit dat zij weduwe was en daarmee 'handelingsbekwaam'. Dat in tegenstelling tot getrouwde vrouwen die van 1838 tot 1957 (!) officieel 'handelingsonbekwaam' waren! Uitgezonderd het doen van de dagelijkse boodschappen mocht een getrouwde vrouw, als zij daartoe niet was gemachtigd door haar man, tot dat jaar geen grotere aankopen doen, zoals die van een stofzuiger of een wasmachine en dat tot aan het inschrijven voor een cursus aan toe!

SPAARBANKGEBOUW

De laatste die er werd begraven was een alom bekende Tielenaar. Het was Marius Sara Harte die op 9 april 1884 in Tiel werd geboren en daar op 23 juni 1966 overleed. Hij was vernoemd naar zijn vader (Tiel 23 september 1854–10 juli 1910 Tiel), die koster was van de Sint Maartenskerk en getrouwd met Anna Margaretha van der Waal (Utrecht 14 april 1859–3 augustus 1925 Tiel). De jonge Marius Harte viel binnen het gezin wat uit de toon want hij koos niet voor een beroep in de bouw maar voor de bloemen. Hij volgde een opleiding tot bloemist en deed ervaring op in Roermond, Leeuwarden en 's-Hertogenbosch. In 1910 trouwde hij in Den Bosch met de Tielse Maria Clasina van den Heuvel (7 september 1880–13 maart 1939 Tiel). Het echtpaar kreeg twee kinderen waarvan het oudste, ook Marius Sara geheten, al in 1919 op negenjarige leeftijd overleed. Marius was toen al van loopbaan veranderd want rond 1915 werd hij beheerder van het in 1887 geopende Spaarbankgebouw.

Daarin was niet alleen de Nutsspaarbank gevestigd maar waren er ook vergaderruimten in opgenomen. Na de verbouwing in 1930 had het gebouw zelfs de beschikking over twee zalen: een grote en een kleine. Harte stelde waarschijnlijk ook de theaterprogramma's samen en zo engageerde hij in tal van genres 'de grote artiesten der aarde'. Dat ging van kleinkunstenaar Koos Speenhoff tot de beroemde klassieke zangeres Aaltje Noordewier-Reddingius en van toneeltoppers als Op Hoop van Zegen, opgevoerd in de hoogstpersoonlijke aanwezigheid van de auteur Herman Heijermans, tot de met enige regelmaat optredende 'eigen' Tielse Mary Dresselhuys. 'Zijn' Spaarbankgebouw was het bruisende culturele centrum van Tiel en omgeving dat eerst figuurlijk ten onder ging toen het gebouw door de Duitse bezetters werd geconfisqueerd, om als 'Wehrmachtsheim' te fungeren. Op 17 maart 1945 ging het gebouw letterlijk ten onder toen het in vlammen opging na geallieerde beschietingen vanaf 'de overkant'. Na de oorlog was Harte, bij het ontbreken van een theater, vooral actief in zijn in 1916, samen met zijn zwager Coenraad van den Heuvel jr., begonnen begrafenisonderneming. Op 1 augustus 1960 nam Van der Zwaag deze onderneming over en in 1963 nam Marius zijn intrek in het Burger Gasthuis, het Oud Burger Mannen en Vrouwen Huis, waar hij, als een der laatsten, drie jaar later overleed. In totaal liggen er rond de dertig personen in dit kleine grafveld begraven, waaronder een groot aantal jong geboren kinderen.

PIJNACKER HORDIJK

In het noordoostelijke deel van Ter Navolging ligt, redelijk onopvallend, het grote familiegraf van Pijnacker Hordijk. Van dat graf zijn nog alle vier afpalingspalen aanwezig! Het is een relatief jong, uit 1904 daterend graf, waar de jonge, op 33-jarige leeftijd

☛ Het grafveld van Pijnacker Hordijk (Foto auteur)

overleden Cornelia Wilhelmina Pijnacker Hordijk (27 oktober 1870 – 8 januari 1904), als eerste in begraven werd. Zij werd gevolgd door het echtpaar Ary Pijnacker Hordijk (procureur) & Theodora Pijnacker Hordijk – van Lidth de Jeude.

Na de ingebruikname van de begraafplaats aan de Papesteeg, rond 1940, werd het stil op Ter Navolging en vonden daar alleen nog bijzettingen plaats.

Als laatste werd er de op 29 juli 1868 in Tiel geboren Geertje Janna Pijnacker Hordijk begraven. Zij was getrouwd met Anton Ewout van Arkel die op 29 oktober 1914 in het toenmalige Batavia op jonge, 48-jarige, leeftijd overleed. Daarna keerde zij met haar dochter terug naar Nederland waar zij op 11 december 1950 in 's-Gravenhage overleed.

Er zijn meer graven op Ter Navolging te vinden die de ruimte van meerdere graven omspannen, zoals die van Formijne, Hoekstra en Izaks, maar geen van die graven heeft duidelijke grenspalen ter afbakening van het graf op de hoeken staan.

Geïnteresseerd in meer informatie over graven op Ter Navolging? Het in het voorjaar van 2024 te verschijnen boek 'Van bramenparadijs tot historische begraafplaats', over de Stichting Ter Navolging Tiel alsmede de gelijknamige begraafplaats en de Joodse begraafplaats én achtergronden, staat er vol van!

TIELS VERLEDEN IN VOGELVLUCHT;

de middeleeuwse stad

Dat Tiel (Tyl) zijn oorsprong vindt in de middeleeuwen is onder meer te zien aan de straatnamen in het oude centrum, de bouwwerken en andere overblijfselen uit die tijd. Tijd voor een overzicht dat het alledaagse Tiel een gezicht vanuit het verleden geeft.

Opgravingen maakten duidelijk dat de Betuwe al in de Prehistorie en Oudheid bewoond werd.

Na de val van het West-Romeinse rijk was dit gebied vrijwel onbewoond. Dat veranderde rond het jaar 800.

● Tiel 900-1050. A-Grafelijke burcht; B-Koopliedenwijk; C-Overige wijken; D-Linge; E-vermoedelijk eiland; F-kerk; G-Gereconstrueerde weg; H-Gereconstrueerde gracht (1557/1558); I-Huidig Kranshof (Tiel rond 1000)

De Linge, rustig meanderend door de Betuwe. Het is nu moeilijk voor te stellen dat dit riviertje een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Tiel in de vroege middeleeuwen. Als aftakking van de Waal rond 800 bij het huidige Tiel, was het één van de waterstromen van de Rijn-delta in noordelijke richting. Bij Zoelen maakte hij een bocht naar het zuidwesten in de huidige bedding richting Geldermalsen. Schepen richting het noordwesten volgden vanaf Zoelen de rivier de Zoel in noordelijke richting en kwamen uit in de Lek.

Langs de oeverwallen ontstonden aan het einde van de negende eeuw dorpen als Drumpt, Avezaath, Wadenoyen en Buren. Ter hoogte van de splitsing van de Waal en de Linge begon daarmee de ontwikkeling van Tiel als handelsstad toen handelaren en schippers op deze splitsing steigers en pakhuizen bouwden. Tot ongeveer 1650 werd de naam Hooghstraat gebruikt voor de Westluidensestraat, Ambtmanstraat en Koornmarkt. Zij maakten deel uit van de oeverwal van de Linge en vormden zo het havengebied. Naast resten van pakhuizen werden overblijfselen van een Vikingschip, daterend uit 1006 gevonden.

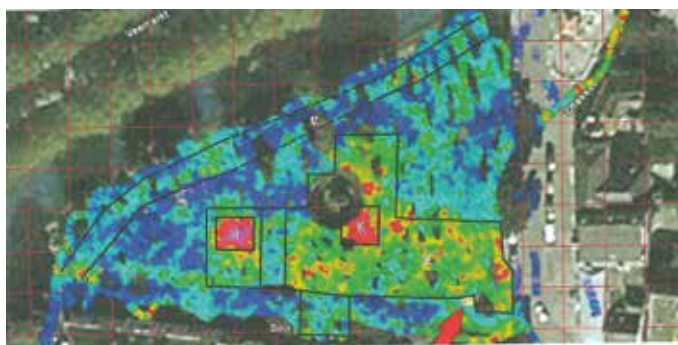
Tiel ontwikkelde zich tot een internationale handelsstad. Op het hoogtepunt van de handel rond het jaar 1000 bereikten producten uit vier windstreken de Tielse overslaghaven, variërend van wol uit Engeland tot bont en barnsteen uit het Oostzeegebied.

Ter plaatse werd niets gebruikt of verwerkt. Kooplieden moesten tol betalen over de in Tiel verhandelde zaken. Tielse kooplieden kregen in ruil daarvoor een aantal eigen rechten van keizer Otto de Grote van Duitsland, de landsheer van dit gebied. Door verzanding van de Linge-arm werd in de tweede helft van de elfde eeuw de scheepvaart naar het noorden onmogelijk. Daarmee was uiteindelijk de rol van Tiel als handelsstad uitgespeeld. De Kleiberg, een eiland tussen twee stroomgeulen, werd als binnenhaven gebruikt. Nadat deze werd gedempt in 1650 ontstond hier een open ruimte, het Plein.

Waltger, graaf in Teisterbant en Niftarlake (ten noordwesten van Utrecht) stond aan de wieg van het middeleeuwse Tiel. Hij stichtte het Walburgisklooster ter ere van de heilige Walburga aan wie wonderbaarlijke genezingen waren toegeschreven. De kerk en klooster groeide in de elfde eeuw uit tot een bedevaartsoord. Het complex werd gesticht op de plaats van het tegenwoordige Sint Walburg en Kalverbos.

Tiel maakte in de vroege middeleeuwen deel uit van het Duitse rijk van Otto de Grote (936-973) en zijn opvolgers. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw was de macht van de Duitse keizers in het Nederlandse gebied eigenlijk alleen nog in naam aanwezig. Voor het bestuur van een uitgebreid rijk was een middeleeuws vorst afhankelijk van plaatselijke leenmannen (graven en hertogen), die in feite de macht ter plaatse hadden overgenomen. Zij waren er vooral op uit hun eigen macht en de daarbij behorende inkomsten te vergroten dan wel te behouden.

Waarschijnlijk heeft Tiel rond 1185 tegelijk met 's-Hertogenbosch (Orthen) stadsrecht verkregen en wordt voor het eerst in 1196 als Brabants bezit vermeld. Daarmee geldt de stad als één van de oudste steden van ons land. Het stadsbestuur leek in vele

A Restanten van de stadsmuur en de stadswal
B Vermoedelijke toren van de Sint Walburgkerk
C Delen van de Sint Walburgkerk
D Crypte?

📍 Sint Walburg. A-Restanten van stadsmuur en stadswal; B-Vermoedelijke toren van de Sint Walburgkerk; C-Delen van de kerk; D-Vermoedelijke Crypte (Tiel rond 1000)

opzichten op dat van andere steden uit die tijd. Twee burgemeesters en zeven schepenen voerden het bestuur. Ook een belangrijk deel van de rechtspraak werd door de richter van Tiel uitgeoefend.

De stad lag op de grens met Gelre en was niet sterk. Gedurende de Brabantse tijd werd zij een aantal malen bezet door Gelderse legers. Vanwege de afgelegen ligging, ver weg van Brussel, de Brabantse hoofdstad, was men in Tiel vooral op zichzelf aangewezen.

In 1332 werd Tiel dan ook door Gelderse troepen bezet en werden de Brabanders definitief verslagen. Pas na zeven jaar onderhandelen kwam er officieel een einde aan de Brabantse macht in Tiel. Het bleef onrustig want al vrij snel brak een onderlinge machtsstrijd uit tussen Gelderse edelen, de strijd tussen de Heeckerens en Bronkhorsten, die afgewisseld werd met een periode van vrede, duurde tot 1379 (1350-1379).¹

Na de overwinning van hertog Willem van Gulik in deze Gelderse burgeroorlog kreeg de stad Tiel eindelijk een halve eeuw rust. Het werd mogelijk om de stad te gaan verfraaien. Met name werd er veel tijd gestoken in herstel en vergroting van de Sint Maartenskerk. Deze werd tussen 1387 en 1412 verbouwd. Met de herbouw in 1400 van de

▲ Gedenksteen uit 1528 afkomstig uit de gesloopte Burense poort, ingemetseld in Waterpoort (Collectie RAR)

▲ Het verwoeste Tolhuis (Collectie RAR)

Sint-Walburgskerk, die al tientallen jaren kapot was, begon de stad iets van haar oude glorie terug te krijgen. De oude handelsvoorrechten werden weer hersteld, waardoor ook de handel zich herstelde.

In de strijd tegen de Habsburgers verdedigde hertog Karel van Egmond (1467-1538) de onafhankelijkheid van zijn gewest Gelre. Vanwege de ligging was Tiel een belangrijke plaats. Vanaf 1492 gebruikte Karel, inmiddels van Gelre genoemd, gesteund door zijn veldheer Maarten van Rossem, alle middelen die hij gebruiken kon, van strijd tot huwelijken, van verdragen tot belastingdruk voor inwoners van het gewest. De vestingwerken met de

stadspoorten en stadsgracht waren niet altijd toereikend. De kosten voor aanleg, verbetering en onderhoud daarvan moesten door de bevolking gedragen worden. In 1518 gaf hij zijn militair bevelhebber Collart van Lynden de opdracht tot het aanleggen van een extra stadsgracht. Dit alles ten laste van de burgerij. De Collartswal, die daardoor ontstond kreeg in de negentiende eeuw de naam de Hucht. De belegering van Tiel door de legers van Karel V in 1528 mislukte mede door de versterkingen die door Collart waren aangelegd. De dreiging van oorlog bleef ook in Tiel bestaan, waarin het ging over de opvolging van Karel van Gelre.

De Tielse burgers waren de onzekerheid beu en een woedende menigte bestormde in 1537 het Tolhuis, als dwangburcht symbool van onderdrukkingen, en maakte het met de grond gelijk. De Tolhuiswal als stadsmuur bleef bestaan.

Na de dood van Karel van Gelre in 1538 kwam Gelre uiteindelijk onder het gezag van keizer Karel V van Habsburg. Het Hof van Gelre bestuurde vanuit Arnhem het gewest.

Het leven in de middeleeuwen was voor de gewone burgers in Tiel hoe dan ook niet eenvoudig. Naast bezetting en strijd lieten ook ziektes als de pest en hongersnoden hun sporen na. Of dat al niet genoeg was werd de stad eveneens geteisterd door branden en watersnood.

Als regionaal bestuurder voerde Claes Vijgh, ambtman van Neder-Betuwe, vanuit Tiel het bestuur namens zijn schoonvader Karel van Gelre. Na diens dood bleef hij in dienst van de nieuwe heerser. Vijgh ontwikkelde zich tot een kleine dictator in de stad, die zijn domicilie in het Ambtmanshuis had. Het gehele stadsbestuur werd door hem benoemd. In 1543 werd

inspraak door de bevolking door middel van buurspraken ontnomen, een aantasting van een oud recht dat door de burgers hoog werd ingeschat. Deze buurspraken werden op het Sint Walburgkerkhof gehouden, waarbij alle burgers verplicht waren te verschijnen.

Onder Filips II begon na het aftreden van keizer Karel V in 1555 de spanning in de Nederlanden toe te nemen. De opkomst van het calvinisme in de Nederlanden en de beperking van verworven rechten uit de middeleeuwen gegeven aan steden en edellieden zorgden voor onrust.

In Tiel en omstreken wilden Claes Vijgh en zijn zoon Diederik hun machtspositie niet prijsgeven en voerden op verschillende terreinen hun eigen koers. Zo weigerde Claes de opdracht om op verzoek van het Gelderse Hof een ketter gevangen te nemen. Voor de Tielse burgerij bleven de Vijghs de Tielse machthebbers. Zij, de burgerij, had andere zorgen. Hongersnood en ziekten heersten², terwijl in 1558 in een zware storm de torenspits van de Sint Maarten eraf waaide en een deel van de kerk verwoestte. In de stad bleef geen huis onbeschadigd. Voortvarend werd begonnen aan herstel en verfraaiing van de Sint Maartenskerk met daarnaast de nieuwbouw van de Latijnse school. Aan het Hoogeinde werd het weeshuis gesticht.

Ook Tiel kreeg te maken met de groeiende aandacht voor het calvinisme. In september 1566 ontstond onrust in de stad rond de toelating van een calvinistische predikant, die preekte op het Sint-Walburgskerkhof. Diederik Vijgh, als bestuurder verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde, verwijderde de predikant en zette hem ondanks het verzet van omstanders uit de stad. Doordat het stadsbestuur de gemoederen bij de 'oproerkraaiers' wist te bedaren door het treffen van een overeenkomst, heeft de Beeldenstorm in Tiel

☛ Het Ambtmanshuis gezien vanaf Sint Walburg (Collectie RAR)

niet plaatsgevonden. In oktober 1566 sneuvelde slechts het hoofd van een beeld, dat voor het Sint Agnietenklooster stond.

Met de inval van Willem van Oranje in 1568 begint de tachtigjarige jarige oorlog. Willem werd snel verslagen. Voor de stad Tiel had dit vooralsnog weinig gevolgen. Dat veranderde na 1 april 1572, toen

☛ Restant van het Cellebroedersklooster; hoek Tolhuisstraat en Tolhuiswal (Collectie RAR)

Den Briel werd ingenomen door de Watergeuzen. Steeds meer steden kozen de kant van de prins. Tiel aarzelde, maar bleef de koning trouw. Met de komst van een Spaans garnizoen werd Tiel een bruggenhoofd in de strijd tegen de Geuzen, een strijd die tot juli 1575 zou duren. De familie Vijgh speelde in deze periode een dubbelzinnige rol. Claes bleef katholiek, maar sympathiseerde met Willem van Oranje. Hij werkte de commandant van de Spaanse troepen, Andries van Anderlecht, binnen zijn mogelijkheden tegen. Zoon Diederik, intussen calvinistisch geworden, hield tot 1574 nog contact met de Spaanse gouverneur.

De Spaanse plunderingen beu, namen de katholieke koningsgetrouwe gewesten het initiatief samen te werken met de calvinistische gewesten Holland en Zeeland in de strijd tegen de Spanjaarden. Gelderland sloot zich op 10 december 1572 aan bij deze Pacificatie (vrede) van Gent. Overigens bleef Tiel katholiek.

▲ De Lutherse zwaan op het torentje herinnert aan het gebruik van de kapel door Lutheranen vanaf 1753 tot 2016 (Foto Jan Bouwhuis)

Als frontstad had Tiel veel te lijden gehad. Naast strijdgeweld was de handel verdwenen en was de stad door de kosten van onderhoud van het Spaanse garnizoen vrijwel bankroet.

Dat de rust voorlopig was weergekeerd, betekende niet dat de strijd tegen de Spanjaarden voorbij was, integendeel. Nadat Jan van Nassau, broer van Willem van Oranje tot stadhouder van Gelderland was benoemd wist Parma, de Spaanse landvoogd, een aantal katholieke gewesten in het zuiden te heroveren en aan Spaanse zijde te krijgen. Hij sloot met hen de Unie van Atrecht.

Tiel bleef Jan van Nassau trouw en daarmee onderdeel van de Unie van Utrecht, de noordelijke calvinistische gewesten. De verdediging van de Tielse vestingwerken moest daarom weer op orde gebracht worden. Ook wilde Jan van Nassau een garnizoen in de stad legeren. Gezien de ervaringen van een aantal jaren daarvoor met het Spaanse garnizoen, stond men in Tiel niet te popelen met dit vooruitzicht. Uiteindelijk kreeg Diederik Vijgh, als opvolger van vader Claes de opdracht van Jan om 113 man krijgsvolk aan te nemen. Aldus geschiedde.

De Tielse houding tegenover de nieuwe protestantse machthebbers zorgde wel voor het nodige wantrouwen bij de Staten van Gelderland. Om zeker te zijn van hun loyaliteit tegen de Spanjaarden liet men dan ook in 1581 de eed van trouw afnemen bij Tielse gezagsdragers.

Het lukte Parma, de Spaanse landvoogd, niet om de stad te heroveren. Nadat in 1588 de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd uitgeroepen, maakte Tiel daarvan deel uit.

Een deel van de Tielse bevolking bleef het katholieke geloof aanhouden, maar in de loop van de komende jaren werd het katholieken steeds moeilijker gemaakt

▲ Tiel rond 1635, met o.a. de Collartswal, stadspoorten en stratenplan (Collectie RAR)

hun geloof in Tiel te belijden. De stad werd een echte protestantse stad. Duidelijk werd dit toen de uitbreiding van de in de 1588 tijden een storm beschadigde Sint Maartenskerk niet voltooid werd. De kerk werd sindsdien protestants en dus versoberd. De vijftiende eeuwse Gerfkamer bleef als vrijstaand gebouw behouden. De kapel van het Sint Caeciliaklooster werd echter de eerste protestantse kerk van Tiel. De calvinistische overheid trad eveneens op tegen middeleeuwse, dus katholieke tradities zoals de carnavalsviering. In 1618 werd zelfs het sinterklaasfeest verboden!

Na 1591 werd het door de herovering van Nijmegen in de Betuwe iets rustiger. Wel bleef Tiel nog lang in de buurt van de frontlijn liggen, omdat 's-Hertogenbosch nog tot 1629 in Spaanse handen was.

Tweemaal werd geprobeerd om Tiel door verraad weer aan Spaanse kant te krijgen, maar beide malen mislukte dat.

In 1648 kwam er met de vrede van Münster een einde aan de strijd. Voor Tiel braken nieuwe tijden aan.

Noten

1. Zie ook DNK 1 2024 - Harrewarrende hertogen en baldadige burgers
2. De Cellebroeders of Alexianen verzorgden pestlijders en het afleggen en begraven van doden

Bronnen

- H.J. Kers en dr. E.J.Th.A.M.A. Smit, De geschiedenis van Tiel, Tiel 2001
- H. van Heiningen, De gilden van de stad Tiel, Tiel 2017
- J.W.M. Oudhof, A.A.A. Verhoeven en I. Schuurin, Tiel rond 1000, Amsterdam 2013
- De Nieuwe Kroniek jaargang 8, nummer 1-2017
- Pierre van der Schaaf, Peter Schipper, Emile Smit - Ontdek Monumentenstad Tiel 2023

SUIKERBUSJE = SUIKERBEESTJE

Nog voor het artikel in het vorige nummer over het suikerbusje bij iedereen bezorgd was kwam er een reactie via Jan Bouwhuis van Gerard Buijs. Het suikerbusje was terecht.

Gerard Buijs kwam in 1978 vanuit Bussum bij de politie in Tiel werken. Als jonge agent werd hij ingewerkt door Roel Knol, een begrip bij vriend en 'vijand'. Roel wordt geschetst als een vriendelijke en toegankelijke politieman maar wel een met wie je geen loopje kon nemen. Hij kende iedereen en wist wat hij aan zijn Tielse pappenheimers had. Het was Roel die Gerard Buijs in 1978 in Tiel overal introduceerde zodat ook hij al snel, en nog steeds, bij en met iedereen bekend was.

Foto van Roel Knol (Privébezit)

Gerard Buijs heeft tot zijn pensionering in 2010 met veel plezier in Tiel gewerkt. In die tijd heeft hij ook veel informatie en foto's van de gemeentepolitie in Tiel verzameld en het oude archief 'bewaakt' en bewaard. Zo toverde Gerard nu zonder probleem twee foto's tevoorschijn van een auto die in de volksmond het suikerbeestje genoemd werd.

Voor mij is een suikerbeestje, meer nog dan een suikerbusje, iets in een zachte kleur roze, geel of wit van het snoepgoed dat ik vroeger in de sinterklaastijd in mijn schoen vond. Mokka- of chocoladebruine suikerbeestjes had je ook, maar deze Chevrolet is toch gewoon zwart. De vraag blijft: "Waar slaat die naam op?"

De foto's van de Chevrolet komen uit het oude archief van de gemeentepolitie Tiel dat tot 1992 aan de Voorstad/Zandwijksepoort gevestigd was en dat in 1958 officieel werd geopend.

Een paar jaar eerder was dit 'nieuwe bureau' al wel in gebruik genomen, niet helemaal af weliswaar, maar er kon goed gewerkt worden. Het adres was toen nog Grotebrugse Grintweg 1A. Hier op deze plek kreeg het corps in 1955 de beschikking over een prachtige Chevrolet met het nummer PA-23-26. Ze waren reuze trots op deze auto want hij had als eerste een mobilfoon, je kon van je laten horen. Dit politievoertuig werd uitgerust met een brancard, een verbandtrommel e.d. zodat de auto gebruikt kon worden voor gewondenvervoer. Voor arrestanten was er plaats ingeruimd, in feite kon alles vervoerd

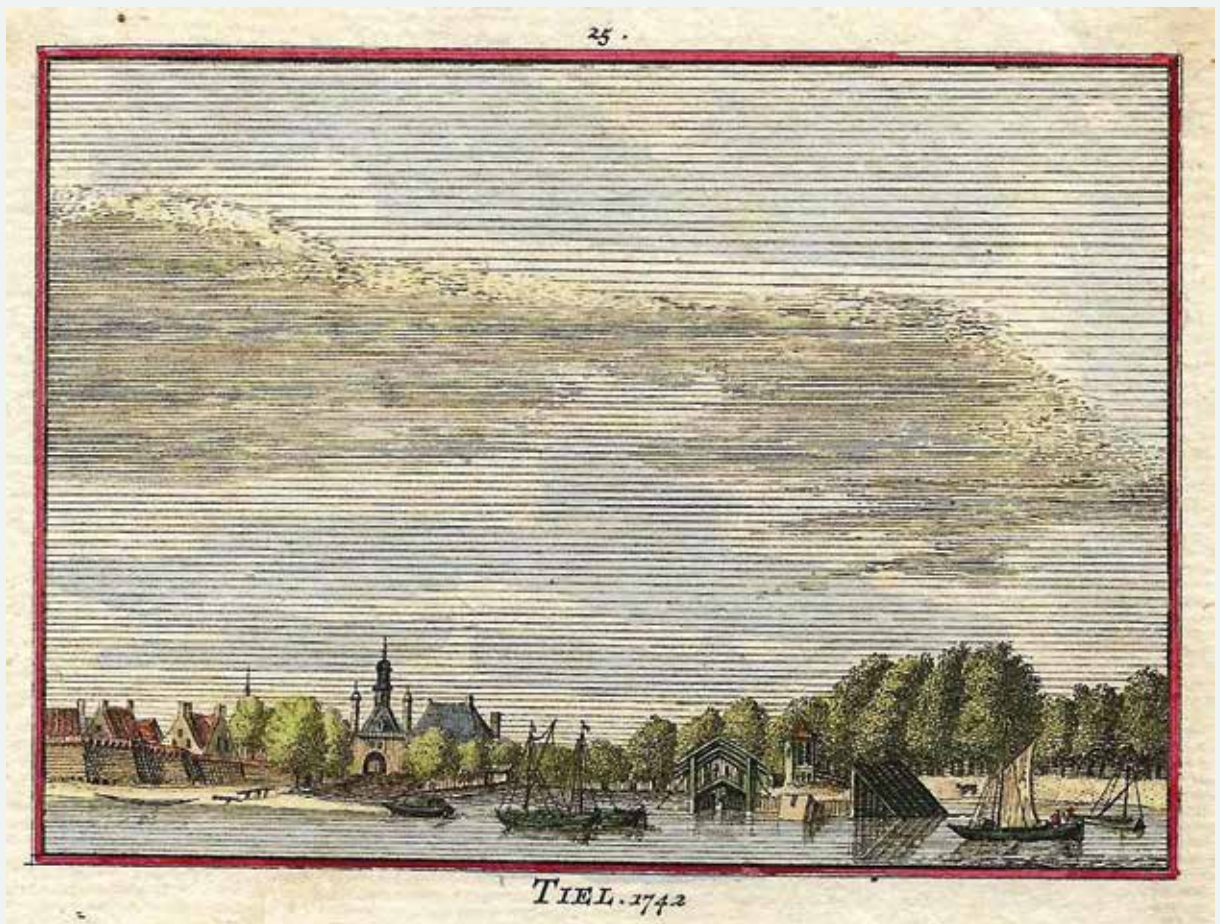
worden waar meer ruimte voor nodig was. Roel Knol heeft er nog in gereden. De auto werd ook gebruikt om drenkelingen en andere overledenen mee op te halen en naar de sectieruimte over te brengen die het bureau toen had naast de garage. Overigens werd de auto ook wel voor privédoeleinden gebruikt, bijvoorbeeld om er grote spullen mee over te brengen. De foto's dateren uit 1955 en zijn gemaakt op de binnenplaats aan de achterzijde van het politiebureau.

Uitrukauto en mobilofoonauto, zijn toch wel de meest gangbare namen die we tegenkomen voor dit soort auto's. Suikerbeestje als bijnaam is en blijft apart. Volgens Gerard Buijs kon ook Roel Knol (†17-5-2019) zich niets met zekerheid herinneren maar hij dacht dat het ermee te maken had dat deze auto zo verschrikkelijk duur in aanschaf was geweest.

Bron
- Gesprek met Gerard Buijs

TIEN KEER DE HAVENDIJK

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.

Waterpoort en havenbrug in 1742

Sinds het begin van de zeventiende eeuw werd een deel van de Tielse stadsgracht gebruikt als haven. Aan de buitenkant liep een weg die ongetwijfeld voor aan- en afvoer werd gebruikt.

Op de gravure is de Waterpoort te zien met rechts daarvan de havenbrug. Daarnaast is een ijsbok of ijsbreker te zien die moest voorkomen dat grote ijsschotsen op de rivier de brug zouden beschadigen. Tussen brug en ijsbok begon de weg langs de haven.

(Collectie Emile Smit)

Havendijk en havenbrug in 1882

De weg langs de haven werd in de negentiende eeuw verhoogd en had sinds tenminste 1825 de naam Havendijk. Kort na 1861 werd aan de andere kant van die dijk de nieuwe haven aangelegd. Een ophaalbrug door die dijk vormde de verbinding tussen oude en nieuwe haven. Aan de kant van de nieuwe haven kwam er bebouwing door de vestiging van bedrijven als een panoven. De foto is genomen vanaf de kant van de

Zandwijkse Poort.

(Collectie Smit/Kers)

De Havendijk in 1898

De fotograaf stond in 1898 aan de andere kant van de oude haven dan zijn collega zestien jaar eerder. Daardoor is er een mooi zicht op de Havendijk met de ophaalbrug en de bebouwing tussen de dijk en de nieuwe haven.

(Collectie Smit/Kers)

De oprit naar de Havendijk in 1901

Vanaf de kant van de Grotebrugse Grintweg liep de weg omhoog naar de Havendijk. De foto is genomen vanaf de plaats waar nu een rotonde ligt. Links weer de bedrijfsgebouwen aan de kant van de nieuwe haven.

(Collectie Smit/Kers)

De Havendijk in 1908

De Havendijk bood in 1908 het aanzicht van een bomenlaan. De foto is genomen met de oude haven links. In het midden is het logement te zien op de plaats waar nu appartementen staan aan de Santwijcksepoort.

Er werd niet veel gefotografeerd en de fotograaf had tijd nodig om zijn toestel klaar te zetten.

Passanten stelden zich dan mooi op om op de foto te komen.

(Collectie Smit/Kers)

Havendijk en havenbrug in 1908

Iets voorbij de plaats waar de vorige foto werd genomen lag de havenbrug in de dijk. De ophaalbrug was in 1900 vervangen door een vaste brug die maar kort bestond, want in 1912 werd de brug verwijderd en het gat in de dijk gedicht.

(Collectie Smit/Kers)

Oude haven en Havendijk in 1920

Na het verdwijnen van de brug was de oude haven weinig interessant meer. De Havendijk werd een gewone verbindingsweg tussen de Waalstraat en de Grotebrugse Grintweg.

(Collectie Smit/Kers)

De Havendijk met het tankstation van Van Dijkhuizen in 1995

Na het dempen van de oude haven in 1945 was de Havendijk een gewone verkeersweg. Rechts is een deel van het park op de gedempte oude haven te zien, links het Total-tankstation van Van Dijkhuizen.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

Het fietspad langs de Havendijk in 2016

De Havendijk maakte deel uit van een drukke verbindingsweg. Door een rode kleur werden daarom afzonderlijke fietsstroken gemaakt. Die hadden echter toch zwaar te lijden van het verkeer.

Vanaf 2000 werd de naam Havendijk ook gebruikt voor het deel van de weg vanaf de coupure bij de Waterpoort tot die bij Bellevue.

(Foto Jan Bouwhuis)

De Havendijk na de dijkversterking in 2024

Vanaf de kant van de rotonde is de weg weer gereed voor gebruik. Na de dijkversterking zijn de fietspaden verbeterd en zijn de rijbanen duidelijk gemarkeerd. Aan de kant van de haven is er een klein parkeerterrein.

(Foto Jan Bouwhuis)

OP DE HOEK

Hoeken zijn bijzonder. In het taalgebruik kennen we diverse uitdrukkingen met dit woord. Zoals: het hoekje omgaan of uit de hoek komen. Twee lijnen die elkaar kruisen vormen hoeken. Dat geldt eveneens voor plattegronden van steden: straten vormen hoeken met andere straten. Architecten hebben door de eeuwen heen bijzondere aandacht gegeven aan hoekpanden. Vaak zijn ze beeldbepalend en hebben ze voor winkeliers een grote aantrekkingskracht, want je winkel is vanuit vele richtingen goed zichtbaar. In een nieuw te starten rubriek wil ik aandacht schenken aan deze markante punten in onze stad. Soms herken je de plaats gemakkelijk, een andere keer is de situatie totaal veranderd.

▲ Straatbeeld Gasthuisstraat-hoek Kerkstraat in oktober 2024 (Foto auteur)

▲ Straatbeeld Gasthuisstraat-hoek Kerkstraat circa 1960 (Collectie RAR)

DE HOEK GASTHUISSTRAAT - KERKSTRAAT

Wie in Tiel op de kruising Gasthuisstraat-Vleesstraat-Kerkstraat gaat staan, ziet daar een bijzonder lelijke gevel. Deze is één verdieping hoog, horizontaal gelijnd en opgetrokken uit baksteen en staalprofielen. Het industrieel ogende bouwwerk verrees als magazijn van de nieuwe Coöpwinkel aan de Waterstraat en vormt een groot contrast met de aanpalende historische bebouwing en wederopbouw-architectuur. Momenteel is dit de achterzijde van de Kruidvatwinkel aan de Waterstraat. Op een foto uit circa 1960 poseren twee nozems op hun bromfiets voor het in aanbouw zijnde pand. Het grote verschil met de huidige aanblik schuilt in de herhalende rij ramen die vervangen is door gesloten metaalprofielen. Voor de verwoestende Tweede Wereldoorlog stond op deze plaats een gesloten gevelrij van woningen en een werkplaats. De twee panden naar de hoek van de Kerkstraat kenden de Tielenaren toen als de winkel en werkplaats van koperslager Loman. Na de beschietingen in de laatste zeven maanden van de oorlog restten slechts geruïneerde gevels. Vooral dit deel van de Gasthuisstraat en de aanpalende Vleesstraat waren zwaar getroffen.

DE FAMILIE LOMAN

Johan Karel Loman sr. werd op 11 april 1831 in Zwolle geboren. In maart 1856 diende hij een verzoek in bij de gemeente Tiel om een koperslagerij te mogen vestigen op het adres D 36 in de Gasthuisstraat in Tiel. Hij woonde op dat moment in Wijk bij Duurstede. Mogelijk koos hij voor Tiel, omdat zijn echtgenote Willemina Cornelia de Haas daar was geboren.

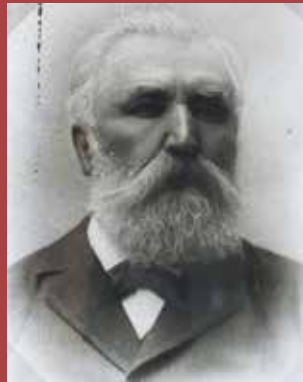
Hij huwde haar datzelfde jaar op 15 mei 1856. Een van hun kinderen was een zoon die dezelfde voornamen kreeg als zijn vader: Johan Karel Loman jr. (geboren te Tiel op 4 december 1866). Toen vader in 1899 overleed, zette zijn zoon de zaak voort. Junior trouwde op 18 april 1900 met Marie Dingemans uit Zaltbommel. Oude foto's vertellen ons meer. Het linker pand, de werkplaats, had in het midden twee deuren. Daarboven staat met grote letters 'Magazijn en Werkplaats J.K. Loman' geschilderd. Het hoekpand was de winkel, die de klanten eveneens betraden via een centrale deur. Links en rechts daarvan bevonden zich etalages voor de koopwaar. Er hangen lampen en er staan waterketels uitgesteld. Een advertentie in het 'Extra Feestnummer van het orgaan van buurt De Klomp' (de panden van Loman behoorden met die in de Vleesstraat tot deze buurt) uit 1901 vermeldt dat Loman een specialiteit had in gas- en petroleumverlichting. Loman sr. was bestuurlijk actief in buurt De Klomp en toen hij veertig jaar getrouwd was in 1896 bedankte hij via de Nieuwe Tielsche Courant zijn buurtgenoten voor de belangstelling bij dat jubileum.

▲ De kapotgeschoten Gasthuisstraat – Vleesstraat in 1945. Rechts het oude stadhuis, links de panden van Loman (Collectie RAR)

▲ (Collectie RAR)

▲ Johan Karel Loman sr. (Collectie RAR)

▲ Willemina Cornelia de Haas (Collectie RAR)

▲ Johan Karel Loman jr. (Collectie RAR)

▲ Marie Dingemans (Collectie RAR)

⚠ Werkplaats en winkel van J.K. Loman, hoek Gasthuisstraat-Kerkstraat, circa 1900 (Collectie RAR)

⚠ Gasthuisstraat richting Vleesstraat. Rechts het oude stadhuis. Links werkplaats en winkel van J.K. Loman (Collectie RAR)

De verdiepingen van de gebouwen hebben T-vormige schuiframen, boven de werkplaats met blinden (shutters). Als je goed kijkt zie je naast de ramen van de werkplaats zogenaamde 'spionnetjes', kleine spiegels om voorbijgangers te kunnen bespioneren. De winkelpui was voorzien van een houten betimmering.

Hardstenen stoepen met palen nemen ons mee naar de sfeer van weleer in het industriestadje Tiel.

Bijna tachtig jaar is de firma een vertrouwd gezicht in de Gasthuisstraat geweest. Loman jr. liet in oktober 1935 zijn naam nog tussen die van andere Tielse 'installateurs' plaatsen in een advertentie in het blad De Waalbode, waarin lezers opgeroepen werden de tentoonstelling 'Het gezellige Huis' in het Spaarbankgebouw aan de St. Agnietenstraat te bezoeken. Een jaar later besloot hij zijn twee panden in de Gasthuisstraat te laten veilen. Dat betekende niet het einde van het bedrijf. Per 1 december 1936 droeg hij de zaak over aan P. Visée en J. van Keulen, "die gedurende 25 jaren bij hem werkzaam zijn geweest". De familie Loman verhuisde naar Wadenoijen. Johan Karel Loman jr. overleed op ruim 82-jarige leeftijd in 1949. Het adresboek van Tiel uit 1938 vermeldt Visée alleen als gebruiker van de oude werkplaats (destijds huisnummer 4).

Voor het hoekpand (huisnummer 2) worden B.Th. en A.J. Neger genoemd. In 1939 vroeg de Turkish Macedonian Tobacco Company uit Amsterdam vergunning om een reclamebord aan te mogen brengen op de gevel aan de Kerkstraat. Daarin was toen het sigarenmagazijn van B.Th. Neger gevestigd.

Na de oorlog lagen de panden in puin. P. Visée heropende in 1949 zijn loodgietersbedrijf en sanitairhandel in een nieuw pand in de Gasthuisstraat op nummer 23, destijds de 50.000ste naoorlogse woning in Nederland. De plaquette die daaraan herinnert kun je nog altijd op de gevel terugvinden.

Bronnen

- RAR, toegang 0663 verzameling kleine aanwinsten voor de atlas en fotocollecties; inventarisnummer 532: Een fotoverzameling van de familie J.K. Loman
- RAR, toegang 0007 Archief gemeentebestuur van Tiel; inventarisnummer 7572: Aanvraag Turmac voor aanbrengen reclamebord
- Adresboeken van Tiel, 1938, 1949, 1958
- Extra Feestnummer van het orgaan van buurt De Klomp
- Nieuwe Tielsche Courant
- De Waalbode

EEN ARCHIEFSTUK UITGELICHT: EEN VERSTOPTE WATERSCHAPSBRON

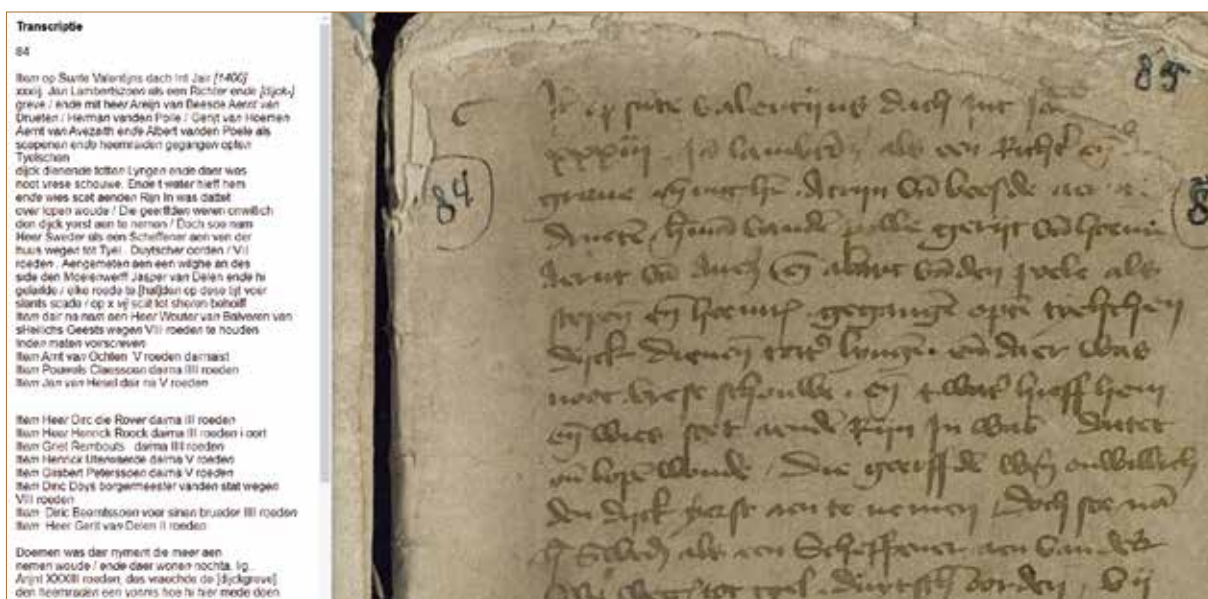
Het oudste archiefstuk van het waterschap Rivierenland, dat bij het RAR aanwezig is, is lang buiten beeld geweest. We gingen er altijd van uit dat het oudste stuk van 1451 dateerde. Maar een paar jaar geleden ontdekten we een ‘verstopte’ oudere bron: het dijksignaat van Tiel over de periode 1433-1439 bleek achteraan ingebonden te zijn in het dijksignaat van de dijkstoel van het ambt Nederbetuwe van 1509-1539.

EEN DIJKSIGNAAT

Een dijksignaal is een register waarin de schrijver van de dijkstoel (dijkgraaf en heemraden) van alles noteerde, maar verreweg het meeste gaat over de dijk-schouw. Tiel had als stad een eigen dijkstoel. Drie keer per jaar werd de dijk geschouwd, wat volgens vaste rituelen verliep. Er werd genoteerd of de dijkvakken van de onderhoudsplichtigen in orde waren en zo niet, wat er aan het dijkvak verbeterd moest worden om wel te voldoen aan de eisen. In deze verslagen staan veel namen genoemd, wat de signaten ook een mooie bron maakt voor genealogisch onderzoek.

Het oudste signaat van Tiel is dus verstoppt in een later boek. Het begint in 1433. Een aantal bladzijden is getranscribeerd. De transcripties verschijnen naast de scans. Hoe oud deze bron is, is goed te zien aan de eerste zin: "Item op Sunte Valentijns dach int jair XXXIII. Jan Lamberterso en als een Richter ende dijkgreve... ". In deze tijd werd nog gedateerd rond de heiligenkalender!

Deze prachtige oude teksten zijn te vinden in toegang 1040, inventarisnummer 12. Het oude dijksignaat van Tiel begint op scan 80.

EEN HANDVOL GESCHIEDENIS

Onze streken werden vroeger bewoond door vele volkeren die hun sporen letterlijk onder onze voeten hebben nagelaten

▲ (Foto D. Daane)

Op vele plaatsen kom je ze tegen, mannen en vrouwen, met een zwaaiende beweging bezig met een metaaldetector om braakliggende terreinen, weilanden, of nieuwbouwgebieden te ontdoen van metaalachtige voorwerpen die door anderen zijn verloren, verstopt of kwijtgeraakt bij veldslagen, handeldrijven of tijdens het oogsten.

De metaaldetector is een transmitter/receiver detector die werkt in het zeer lage frequentiedeel (VLF) van het RF-spectrum. Het biedt een goede werking in zowel de 'Alle metalenstand' als in de 'Discriminatiestand zonder minerale invloeden'. De discriminatiestand is gebaseerd op beweging(motion). De Alle metalenstand is niet op motion gebaseerd, zodat deze geschikt is om mee te zoeken, maar ook precies plaats te bepalen(pinpointen). In onze streken hebben we relatief veel verplaatsingen gehad van volksstammen en daardoor zijn veel mensen veel kwijtgeraakt en dat kan je weer terugvinden.

Veel spullen kunnen ook door het opbrengen van de inhoud van giertonnen op het land zijn uitgespreid. Wat zegt bijvoorbeeld de vondst van een munt als een obool van Karel de Kale?

De vinder haalt hem uit het zand.

▲ Voor- en achterzijde, met en zonder zand, van een obool van Karel de Kale (Foto D. Daane)

▲ Voor- en achterzijde van een obool van Lodewijk de Vrome
(Foto D. Daane)

En dan wordt hij verder schoongemaakt.

Aan de hand van de locatie wordt hij bij PAN(00152911) aangemeld en bij NUMIS gedetermineerd: 1174042.

Het is een obolus met een datering van (840/843-877), de muntplaats is Melle in Frankrijk, heeft een massa van 0.52 gram en een doorsnede van 17 mm. Het is Karel de Kale.

Van dezelfde omgeving komt ook een obool van Lodewijk de Vrome, NUMISnummer 1174031, PAN-00153270, uit (819-822) uit Frankrijk in Melle geslagen, 0.71 gram zwaar en 15 mm doorsnede.

Deze munten wijzen op de kinderen van Karel de Grote en het gebruik in onze streken komt door de handel, want deze streek was toen onderdeel van Lotharingen. In het verhaal over Zandwijk (De dubbelnederzetting Tiel-Zandwijk) wordt het belang van het liggen aan een rivier weergegeven, en hoe de handel zich ontwikkelde.

Maar er wordt nog meer gevonden.

▲ (Foto D. Daane)

Deze bovenstaande fibula, een Laat Karolingische pseudo muntfibula 850-1000 die naar voorbeeld van een Romeinse solidus is gemaakt, is 38 mm doorsnee.

Ook worden er fibulae aangetroffen, de mantelspelden van de IJzertijd, de Romeinse tijd en de Merovingische tijd. Tevens vinden we Romeinse munten.

Aan de hand van de vondsten kunnen we zien met welk een volk we te maken hebben en in welke hoedanigheid we wat vinden, een nederzetting of een grafveld.

Als een vinder een vondst heeft gedaan, gaat hiervan tegenwoordig een foto langs een clubje van geïnteresseerden, die dan zo kunnen vertellen wat je nu weer hebt gevonden en dat kan in onze streken veel betekenen gezien de ligging aan rivieren en landwegen.

Zo draagt het vinden van voorwerpen weer bij aan de kennis van onze streken.

Bronnen

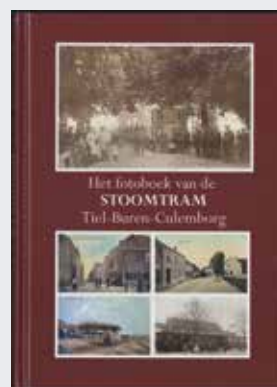
- De Dubbelnederzetting Tiel-Zandwijk, aan weerszijden van de Linge. Dr. E. J. Th. A. M. A. Smit; E. Verhelst. De nederzetting Zandwijk, door een rivier gescheiden van Tiel. Amsterdam, 2006.
- In Village Formation in the Netherlands during the Middle Ages (AD 800-1600) door J. P. W. Verspaaij, A. M. J. H. Huijbers, H. van Londen, J. Renes and J. Symonds, Case II wordt besproken met Kerk-Avezaath and Kapel-Avezaath (Gelderland) vanaf 149

BOEKBESPREKINGEN

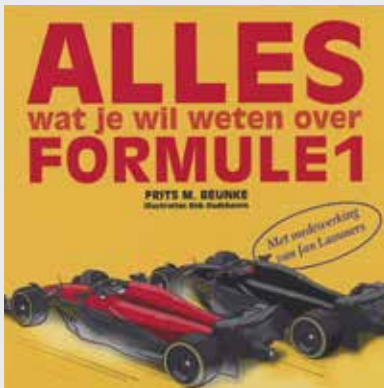
Het ijzeren veulen, Enny de Bruijn. Amsterdam. 2024339 pagina's. ISBN978-90-446-5470-7. € 22,-.

Deze tweede roman van Enny de Bruijn, een historische detective, is gebaseerd op uitgebreid archiefonderzoek bij het Regionaal Archief Rivierenland te Tiel. Daar kwam de schrijfster een procesdossier tegen van een onopgeloste moordzaak. In het procesdossier wordt de zaak tegen Jan Hoes uit Herwijnen beschreven. Hij wordt beschuldigd van een aantal misdaden zoals bedreiging, mishandeling, brandstichting maar ook de moord op Marten Adriaens de Jong. Deze wordt op een warme dag in 1676 met een ingeslagen schedel ontdekt in de polder in de buurt van de achterste Hellouwse watermolen. In het dorp wordt volop gespeculeerd wie de dader(s) zou(den) kunnen zijn. Door het verhaal krijg je een levendig beeld van Herwijnen uit de zeventiende eeuw. Je leert de verschillende personen kennen, die in het procesdossier voorkomen, de vele speculaties en de mogelijke motieven om de moord te plegen. Wie de moordenaar is geweest, is nooit echt duidelijk geworden; de schrijfster wijst overigens in haar roman wel een dader aan. Het bewuste procesdossier is afkomstig uit Archief 3185, met inventarisnr. 2503. Op de site van het RAR is dit dossier volledig in te zien. Het boek bevat een namenlijst en twee plattegronden.

Het fotoboek van de stoomtram Tiel-Buren-Culemborg. Zwier van der Schagt en Patrick Schoenmakers. 160 p. Culemborg. 2024. Inlichtingen: Z.v.d.Schagt@kpnplanet.nl

De stoomtram van de lijn Tiel-Buren-Culemborg (de 'TBC-lijn') was in werking van 19 november 1906 tot 3 maart 1918. Omdat de lijn niet rendabel bleek, werd deze opgeheven. De samenstellers van dit boek hebben geprobeerd met behulp van ansichtkaarten met stoomtram en tramrails, een zo compleet mogelijk beeld te bieden van deze lijn. De plaatsen langs deze lijn waren: Tiel, Drumpt, Kerk-Avezaath, Erichem, Buren, Asch, Zoelmond, Beusichem en eindpunt Culemborg. Ook zijn foto's en advertenties gebruikt vanaf het jaar 1895. Het boek bevat voornamelijk afbeeldingen en daarbij teksten o.a. over de kaartverkoop, feestelijkheden bij de opening en bezienswaardigheden in de diverse plaatsen. Via de afbeeldingen is de hele tramlijn en de directe omgeving daarvan goed te volgen zoals die er ruim honderd jaar geleden uitzag.

Alles wat je wil weten over Formule 1. Frits M. Beunke, illustraties Rob Oudshoorn, voorwoord en medewerking Jan Lammers. 180 p. Kapel-Avezaath. 2024. 978-94-6481-962-5. € 24,90.

In dit handzame boek vertelt de auteur uit Kapel-Avezaath kort over de achtergronden van de Formule 1 race, zoals de geschiedenis, de opbouw van het Formule-1 kampioenschap en de organisaties daarachter, zoals de FIA met zijn reglementen en de verschillende teams en coureurs. Daarna volgt een alfabetische opsomming van alle in deze autorace gebruikte termen, met toelichting, soms meer technisch gericht. Ook bevat het boek een overzicht van de meest voorkomende circuits wereldwijd, en een namenindex van zowel coureurs, circuits en teams. Een makkelijk leesbaar en goed overzichtelijk boek vooral voor Formule-1 fans, maar ook voor diegenen die zich willen verdiepen in alle termen die spelen in deze, volgens de auteur “fantastisch spannende sport met veelal bizarre gebeurtenissen”.

BIJGEBLEVEN

Ze waren anderhalve eeuw thuis in Tiel, en toen deze foto genomen werd zouden ze er nog zes jaar blijven. Het klooster bij de Dominicuskerk had toen, 1995, nog twee handen vol bewoonsters. De zusters Dominicanessen waren de drijvende krachten geweest achter het Andreasziekenhuis, een van de voorlopers van het huidige Ziekenhuis Rivierenland, en werkzaam op de scholen in de stad.

Dominicanessen dienen de gemeenschap, om zo hun Heer te loven en gedenken. Om niet, ze leven van giften. Ze droegen namen als Liguoria, Michaël en Leonie. Hoe het de toen al erg oude zusters is vergaan, weet ik niet. Ze sloten hun ogen in de wetenschap dat ze een vol, waardevol en in geestelijk opzicht rijk leven achter de rug hebben. Hun dagelijks leven speelde zich af in de gemeenschappelijke woonkamer, de keuken of hun eigen kamer. Minstens zo belangrijk was de Hyacinthuskapel.

Daar droeg pater Bert Robben missen op (rechts op de foto, hij was pastoor van de Dominicusparochie) en zongen ze samen, hun ijle stemmen een beetje galmend in de hoge ruimte.

We werken en streven naar beter en meer, in de jacht op geluk.

En die zusters en die ene priester die hen bezocht wisten: je hoefde maar één ding te doen om gelukkig te worden. Bidden en werken.

Maar vooral dat eerste. Veel wereldse dingen beleef je niet.

Maar kijk eens terug: wat is u bijgebleven? Juist, de momenten waarop je je verbonden voelt met je naasten, je collega's of willekeurig welke andere groep mensen die belangrijk voor je zijn. Al is het maar één persoon.

📷 (Foto auteur)

NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

KINDERBOEK LINDA DIELEMANS 'STROMEND DOOR DE TIJD' VERSCHENEN MET LESMATERIAAL!

'Stromend door de tijd' neemt jonge lezers mee op reis door de tijd in Rivierenland. De acht verhalen in het boek zijn geschreven door Linda Dielemans, de illustraties zijn van Mandy Beckers. Alle verhalen hebben een jonge hoofdpersoon die soms ook echt heeft bestaan. Ieder verhaal speelt in een andere tijd-periode en in een andere plaats in het Rivierenland. Het boek is uitgedeeld aan basisscholen in Rivierenland. Het is ook voor €15,00 verkrijgbaar in Tiel bij Flipje en Streekmuseum Tiel en Regionaal Archief Rivierenland. Verder ook nog bij Bruna Zaltbommel en het Elisabeth Weeshuis Museum Culemborg.

Om het boek toegestuurd te krijgen kun je mailen naar info@rarivierenland.nl met als onderwerp 'Stromend door de Tijd'. Je ontvangt van ons vervolgens een betaallink van €22,95 (kosten van het boek, inclusief verzendkosten van €7,95). Als het bedrag bij ons binnen is, sturen wij het boek naar je toe.

NIEUWE AANWINSTEN

Geregeld ontvangt het RAR nieuwe aanwinsten: archieven van organisaties, fotoalbums, boeken en zo voorts. Deze nemen we dan op in onze bibliotheek of collecties, zodat ze beschikbaar zijn voor andere onderzoekers. Wil je je boek of particulier archief schenken aan het RAR? Neem dan contact op met Nico Hoevenaars: nhoevenaars@rarivierenland.nl. Onlangs heeft het RAR via Pierre van der Schaaf van de Stichting Ter Navolging, zeven portretten ontvangen van Johannes Diederik van Leeuwen en zijn familie. De portretten zijn afkomstig van een van de nazaten van deze bekende Tielenaar.

NIEUWE INVENTARISATIES

De volgende archieven zijn beschreven en zo beter toegankelijk gemaakt:

▲ Stadsbus van de E.T.A.O. op kruising Zoutkeetstraat/Havendijk (Collectie RAR)

- Het archief van P. Verhoeks als directeur van de Eerste Tielse Autobusdienst Onderneming (E.T.A.O.) en de opvolger Betuwse Streekvervoer Maatschappij (BSM), 1945 – 1976 (toegang 0271). M. Verhoeks leidde de Eerste Tielse Autobus Onderneming (ETAO) tot 1963. Daarna werd zijn zoon Piet Verhoeks directeur van ETAO. Drie jaar later, in 1966, fuseerden ETAO, Van Ballegooyen en Velox tot de Betuwse Streekvervoer Maatschappij (BSM). Velox nam het personeel over. P. Verhoeks werd directeur van de BSM. Per 1 januari 1971 werd de exploitatie van NV. BSM te Tiel overgenomen door Zuid Ooster busdiensten te Gennep. Piet Verhoeks trad toen af als directeur van de BSM.
- Nederlandse Christelijke Vrouwenbond (NCVB) afdeling Tiel 1945-1992 (toegang 0313) De afdeling Tiel van de Nederlandse Christen Vrouwenbond behoorde tot de oudste afdelingen. Op 14 mei 1920 werd de afdeling door mej. J. v.d. Bill opgericht. Helaas ontbreekt het archief uit de vooroorlogse periode van de Tielse afdeling. De afdeling Tiel van de NCVB werd opgeheven in 1992.
- Bouwtekeningen Tiel 1946-2013 (toegang 1725) Dit is een verzameling originele tekeningen die we uit verschillende bestanden hebben verzameld als aanvullingen op de tekeningen die we al in de archieven hadden. Vele honderden bouwdoSSIERS konden als aanvulling worden toegevoegd.

PODCAST SPREKENDE HERINNERINGEN TE BELUISTEREN VIA SPOTIFY

Anne-Ruth Groen praat met Rivierenlanders over hun herinneringen en dat levert prachtige verhalen op die geplaatst werden op de Podcast, de eerste drie op 30 september. Een van deze drie gaat over de herinneringen van Johan Romijn aan Jamfabriek de Betuwe waar hij 33 jaar werkte.

Een ander Tiels verhaal is dat van Harry de Beer over de Tielse muzikscene. Hij speelde saxofoon in het bandje Pyramide en vanaf 1978 in de Tielse band Klutz. Hiermee stond hij driemaal in het voorprogramma van de legendarische band Doe Maar! De basis voor de podcastverhalen zijn de interviews die eerder vrijwilligers, de verhalenvangers, hebben afgenomen in het kader van het oral historyproject Spreekende Herinneringen. Ga voor de podcasts naar: <https://www.regionaalarchiefrivierenland.nl/podcast-sprekende-herinneringen> of Spotify en abonneer je, zodat je geen podcast mist.

FOTOCOLLECTIE MURMAN

In 2023 heeft het Regionaal Archief Rivierenland een bijzondere collectie van 689 glasnegatieven en ca 500 familiefoto's geschonken gekregen van een na-zaat van de familie Murman uit Geldermalsen/Tiel. De familie Murman uit Geldermalsen was een notabele familie in de negentiende en begin twintigste eeuw. Gerardus Murman (1867–1937) verhuisde naar Tiel en werd daar onder andere president van het arrondissementsgerecht. Hij is de maker van de glasnegatieven en de 'verzamelaar' van de fotoafdrukken. De Stichting Vrienden van het RAR heeft geld beschikbaar gesteld voor de verpakking en digitalisering van deze bijzondere collectie. Naar verwachting zijn de circa 1200 opnames voorjaar 2025 digitaal beschikbaar via de beeldbank op de website van het RAR. Tielse bronnen die in 2025 digitaal te zien zijn: Charters weeshuis Tiel

Het archief van het Burgerweeshuis Tiel telt zo'n honderd charters, waarvan de oudste dateert uit 1415. Alle aktes zijn afzonderlijk beschreven. Deze beschrijvingen zijn sinds dit jaar online te lezen. Alle charters worden nu gedigitaliseerd en komen in het eerste kwartaal van 2025 ook online.

ONDERHANDSE AKTES GEMEENTE TIEL

In toegang 0007, Archief van het gemeentebestuur van Tiel, 1852 - 1946 zijn veel onderhandse akten te vinden. Het betreft akten van verpachtingen en verhuringen, aanbestedingen, verkopen, erfpacht, vestigingen van rechten, benoemingen, grensbepaling enzovoorts, waarbij de gemeente Tiel betrokken was. De stukken dateren uit de periode 1843-1942 en beslaan 2,5 strekkende meter plankruimte.

NIEUWE TENTOONSTELLING BRENGT MIDDELEEUWS TIEL TOT LEVEN

Het Flipje en Streekmuseum in Tiel lanceert een nieuwe vaste tentoonstelling over het ontstaan van de stad. Centraal in de tentoonstelling staat de maquette van Tiel rond 1650, die dankzij moderne video mapping-techniek de rijke geschiedenis van de stad op een vernieuwende manier vertelt. Tussen 925 en 1050 was Tiel een bloeiend internationaal handelscentrum, met handelsroutes die reikten tot Scandinavië en Rusland. De video mapping-projectie brengt deze vergeten geschiedenis tot leven door historische gebeurtenissen te projecteren op twee wanden en stadsmaquette. Bezoekers zien hoe de ambitieuze graaf Waltger rond 950 de imposante burcht en het Walburgisklooster liet bouwen, hoe handelaren hun waren verscheepten over de Linge en de Waal, en hoe de stad zich ontwikkelde tot een welvarend handelscentrum met eigen muntrecht. Ook dramatische momenten komen aan bod, zoals de plundering door Noormannen in 1006. De tentoonstelling toont daarnaast een rijke collectie archeologische vondsten die het verhaal

▲ (Collectie FEST)

van middeleeuws Tiel vertellen: van kostbare Byzantijnse zegels tot handelswaar uit verre streken. Deze objecten krijgen extra betekenis door de context die de video mapping biedt. De nieuwe presentatie is vanaf 12 december te zien in het Flipje en Streekmuseum. Door moderne techniek te combineren met historische objecten wordt de geschiedenis van Tiel toegankelijk voor een breed publiek.

▲ (Collectie FEST)

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Toine Bäcker.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: Ben van Hoogdalem

E: ben.vanhoogdalem@bmn.nl

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur

W. (Willem) Gradisen, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

G.N. (Ben) van Hoogdalem

M. I. (Marjon) de Lange

D. (David) Lutje Hulsik

M.H. (Marleen) Schreuder

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2025 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Beatrijs van Dijk, Ria Kragten, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen en Tomey.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

Op 1 juni wordt de Prins Willem-Alexanderbrug officieel geopend. De geplande doorgaande weg van de A15 via een brug over de Maas naar Oss en Eindhoven wordt uit het wegenplan geschrapt. De brug loopt daardoor van 'niks naar nergens'. De bouwkosten moeten voor een deel terugverdiend worden door tolheffing. Uit protest daartegen laat de actiegroep Tol Taboe een uur lang automobilisten gratis de brug passeren. Deze moet in 1990 tolvrij zijn, zo vinden de demonstranten. In 1996 was het zover. (mijngelderland.nl)

Op 31 augustus kwam een einde aan de gijzeling, begonnen op 26 oktober, in de Scheveningse gevangenis. Tijdens de kerkdienst hadden vijf gewapende gedetineerden de leden van het koor Ut captivi Gaudeant (opdat gevangenen zich verblijden), alsmede hun familieleden, in gijzeling genomen. De gebruikte wapens bleken de gevangenis te zijn binnengesmokkeld door Broeder Mattheus onder zijn habijt. (vn.nl)

De drankzuchtige jaren 70. Het aantal alcohol-doden in het verkeer was legendarisch hoog. Op 1 november wordt de alcoholgrens in het verkeer op 0.5 promille gezet, de blaaspijp ingevoerd en controles verhoogd. De horeca vreest voor zijn omzet. (anderetijden.nl)

De Amerikaanse president Richard Nixon verschijnt op 8 augustus op tv en verklaart "... en daarom zal ik morgenmiddag aftreden als president". Dit was meteen de ultieme consequentie van het bekende Watergateschandaal. (historiek.nl)

Op 21 maart wordt in Amsterdam op het Amstelveld het eerste witkarstation geopend. Het elektrisch aangedreven milieuvriendelijke wagentje was zijn tijd ver vooruit, maar werd onder meer vanwege de beperkte actieradius geen doorslaand succes. (historiek.nl)

1974

De Hongaarse wiskundige Ernő Rubik gebruikt in zijn college op 19 mei voor het eerst de kubus waarmee hij zijn studenten inzicht in ruimtelijke permutaties (= herschikkingen) wil geven. Zo werd uiteindelijk voor jong en oud een nieuwe rage geboren. (wikipedia)

Hij was in de jaren zeventig de schrik van de bankwereld. Van het volk kreeg hij het imago van 'Robin Hood'. Meesterkraker Aage Meesz, alias Aage M., stal namelijk van banken en liet daarbij de particuliere spaarkluisjes ongemoeid. Op 18 april 1974 wist hij uit de Blokhuispoort te ontsnappen. Uiteindelijk werd hij na vier maanden opgepakt. Later beloofde hij in een tv-interview in 'Voor de vuist weg' zijn criminele leven te beteren. Dat lukte niet helemaal, want jaren later kwam hij toch weer in de gevangenis terecht. Vanwege zijn slechte gezondheid kreeg hij uiteindelijk gratie, waarna hij op 43-jarige leeftijd overleed. (troskompas.nl)

"Zijn we er tóch ingetuind." Legendarische woorden van commentator Herman Kuiphof op 7 juli, nadat Gerd Müller het winnende doelpunt voor West-Duitsland maakte in de WK-finale in München tegen het onverslaanbaar geachte Nederlands elftal. (sportgeschiedenis.nl)

De eerste VW Golf, opvolger van de Volkswagen Kever, rolt dezelfde maand van de band. Na vijftig jaar nog steeds een succesmodel. Inmiddels ingehaald door de geschiedenis is deze nu ook elektrisch leverbaar. (wikipedia)